ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 650 Ft
2014. november / XXVI. évfolyam 9. szám

25 éves a Szombat!

szombat

Szép Ernő: Istenről – kiadatlan feljegyzések

Interjúk: Kertész Imre, Frank London

Hajdú Eszter látlelete Magyarországról

Kamenyec-Podolszk: George Eisen, Stark Tamás, Mohácsi János

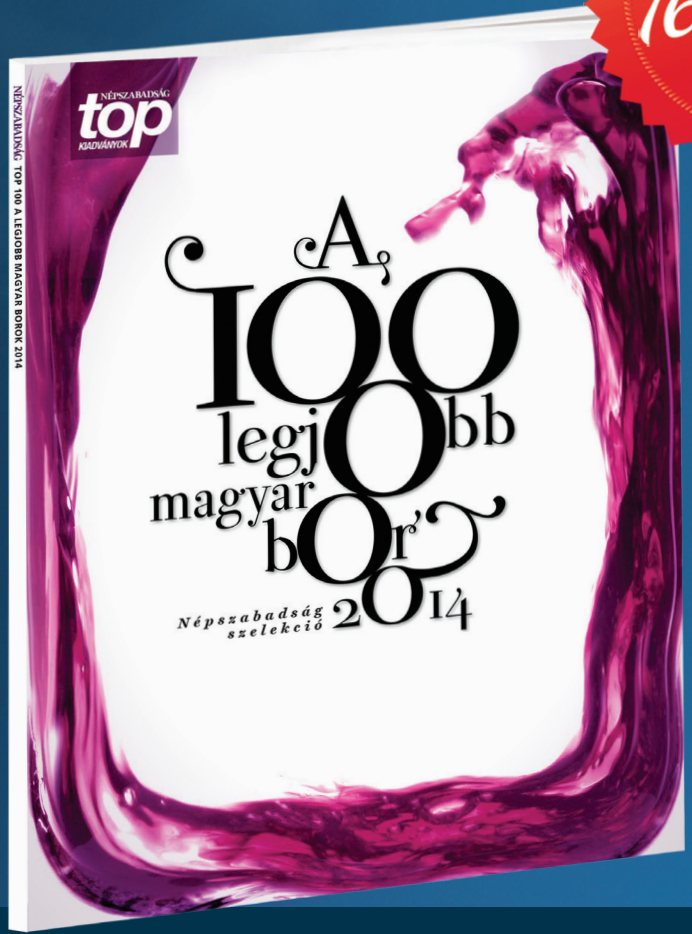
Irodalmi Nobel-díj

Az emlékezés szenvedélye: Patrick Modiano

Kézzelfogható minőség

1690 Ft

Ismerje meg az idei szüret legnemesebb italait a Top 100 legjobb magyar bor kiadványunkból!

Keresse a hírlapárusoknál!

Rendelje meg kedvezményes áron, 1290 forintért a www.lapcentrum.hu oldalon!

TARTALOM

4 | JELKÉPES FELAJÁNLÁS
Szimbolikus, de fontos
– Az egyházi egy százalék
és a zsidó felekezetek

7 | IDEGENRENDÉSZET
George Eisen, Stark Tamás:
A magyar holokauszt
első fejezete
– Az 1941-es galíciai
deportálás
és a kamenyec-podolszki
tömegmészárlás

12 | GYÁSZMUNKA
E föld befogad,
avagy számodra hely
– Mohácsi János rendezővel
beszélget Váradi Júlia

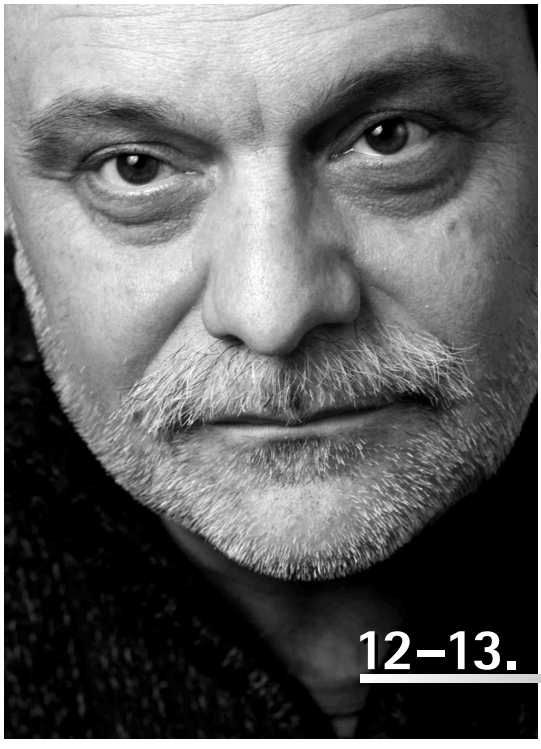
14 | NOBEL-DÍJ
Modiano-metszet

16 | KERTÉSZ IMRE 85 ÉVES
Dokumentum és fikció
– Kertész Imrével beszélget
Thomas Cooper

21 | KIADATLAN NAPLÓ
Szép Ernő gondolat-
töredékeihez

22 | KIADATLAN NAPLÓ
Szép Ernő Istenről

24 | VILÁGZENE
„Schmaltz és shtick” nélkül,
avagy mi csak jó zsidó zenét akartunk
játszani
– Interjú Frank Londonnal,
a Klezmatics egyik alapító tagjával

12–13. E FÖLD BEFOGAD

27 | KIÁLLÍTÁS
A mi holokausztunk
– újraalkotott kép

28 | SZEMBENÉZÉS
Kránicz Bence:
Kerülőutak
– Új holokausztfilmek

31 | ROMAGYILKOSSÁGOK
Látlelet
Ítélet Magyarországon
Portugál–magyar–német
dokumentumfilm

32 | TISZTÁN LÁTÓ
Balázs Gábor:
A nem veszélytelen
álláspont
„Nem lehetséges az Édenkert
olyan átrendezése,
ahol a kígyó nem jelenik
meg benne”

szombat

2014. november
5775. chesván

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata
Megjelenik évente tízszer

Szerkesztőbizottság:
Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamár Jáoz-Keszt
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:
Szántó T. Gábor főszerkesztő
Gadó János szerkesztő
Muraközi Zsóka szerkesztőségi titkár
Magó Katinka pénzügyek

Állandó külső munkatársak:
Uri Asaf, Csáki Márton
Krausz Viktória, Németh Ványi Klári
Pályi Márk, Seres Attila
Szarka Zsuzsanna
Vári György, Várnai Pál

A megjelenést támogatja:
Amerikai Joint Magyarország
Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány

Nemzeti Erőforrás Minisztérium
Nemzeti Kulturális Alapprogram

A héber és jiddis szavak átírása a szerzők felfogását tükrözi

Terjeszti a Lapker Rt.

Címlapfotó: SF Robert/Modds, forrás: Elisabeth Grate Bokförlag

A kéziratok szerkesztése lezárult: 2014. október 17-én

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Bálint Ház
1065 Budapest, Révay u. 16.
234-es és 235-ös szoba
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org
Címünk az interneten:
http://www.szombat.org

Egyéves előfizetői díj: 5950 Ft

Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve postautalványon az OTP 11709002-20066703 „Szombat" számú alszámlán

Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:
Kirschner Péter, a Mazsike elnöke

Nyomdai előállítás: Pannonia Nyomda Kft.

SZIMBOLIKUS, DE FONTOS

Az egyházi egy százalék és a zsidó felekezetek

Inkább szimbolikus jelentősége van a zsidó felekezetek számára felajánlott SZJA egy százalékoknak, mivel az így befolyó összeg költségvetésünknek csak egy töredékét teszi ki. A Mazsihisz számára a 2013-ban befizetett egy százalékokból összesen 42 262 366 forint jött össze: ez a szervezet becsült 4-5 milliárdos költségvetésének 1 (azaz egy) százaléka. Az EMIH-nek megajánlott összesen 7 306 621 forint is inkább jelképes összeg – főként, ha számításba vesszük a felekezet által nemrég birtokba vett Arany Alkony idősek otthona költségvetését, ahol több ezer bentlakóról gondoskodnak.

Azonban a felajánlott összeg mellett ott van a felajánlók száma is, ami a legkeményebb adat, amire a (tagsági statisztikákat stratégiai titokként kezelő) felekezetek hivatkozhatnak. A felajánlók száma nyilvános, minden érdeklődő számára hozzáférhető, és elmond valamit arról, hogy hány ember áll egy felekezet mögött, mekkora tömegekre hivatkozhat.

A felajánlók számának alakulását az elmúlt tíz évben a következő oldalon látható grafikon mutatja.

A legfelső vonal a zsidó felekezetek számára adakozók összlétszámát mutatja: jól látható rajta a 2008-ban beköszöntő gazdasági válság hatása, amikor sokan elvesztették munkahelyüket. Ám a Mazsihisz támogatóinak száma ebben az időszakban, egészen 2009-ig tartós csökkenést mutatott. Ugyanebben az intervallumban az újonnan pályára lépő EMIH támogatóinak száma – ha szelíden is – de tartósan gyarapodott. Azt lehetett hinni, hogy az EMIH hamarosan a Mazsihisz komoly konkurense lesz a támogatókért folytatott versenyben. 2010 után azonban a Mazsihisz újra nekilendült, és 2013-ra csaknem elérte a 2003-as szintet (!), 2009 után viszont az EMIH támogatóinak száma változatlanul lassan emelkedett, és 2012-ben érte el az 1578 főt, ami az eddigi csúcs, mivel a következő évben kicsit visszaesett.

A Mazsihisz monopóliuma (amit a szerény súlyú ortodoxia nem veszélyeztetett) megszűnt, de a szervezet megőrizte hegemóniáját: a zsidó felekezeteket támogatók 80 százaléka változatlanul neki ajánlja adója egy százalékát. Az EMIH a 20 százalékért küzd, míg az ortodoxia őrzi 4 százalékát.

Ezek az arányok a következő oldalon lévő első táblázatban láthatók.

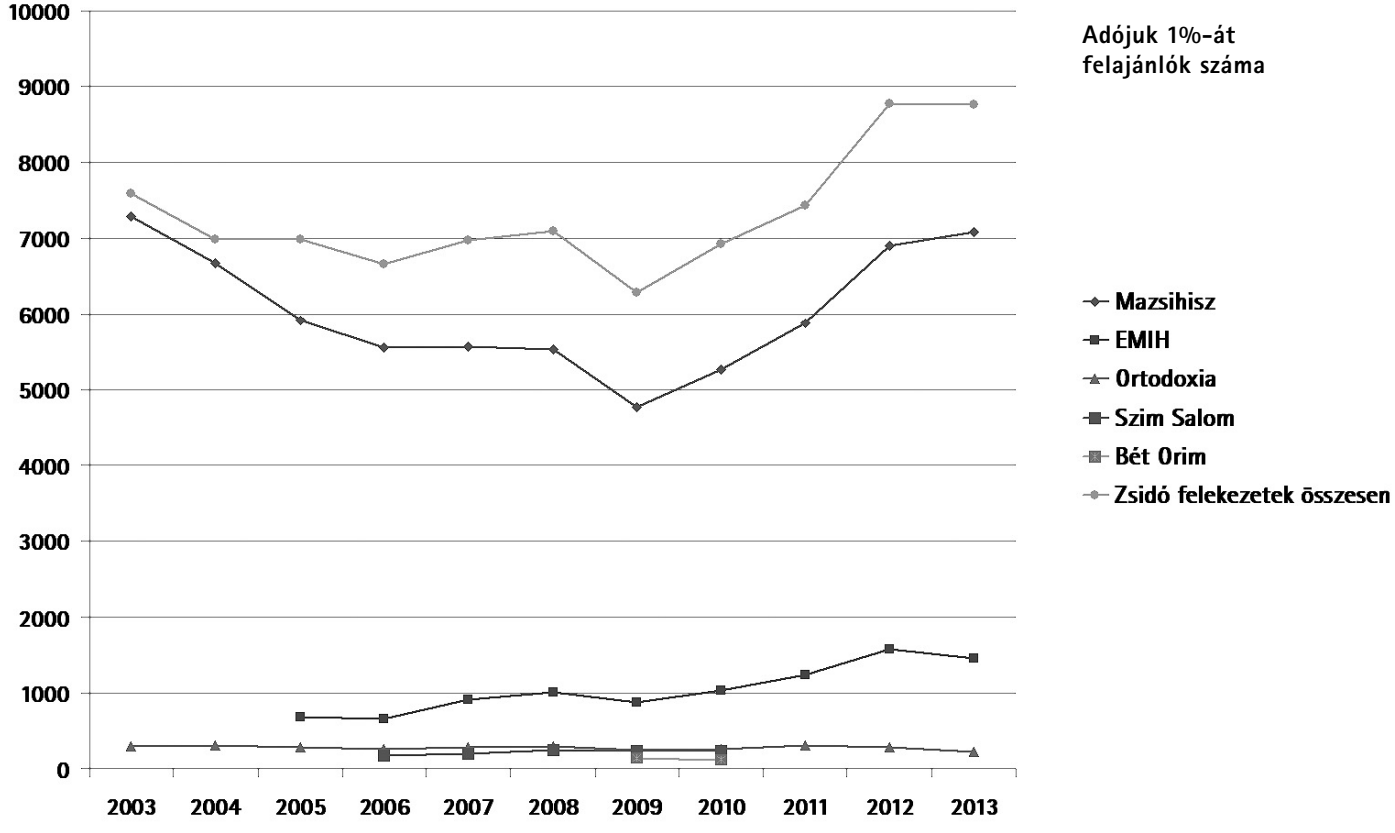
A két reformzsidó közösség (Szim Salom és Bét Orim) nem szerepel a táblázatban. Amíg egyházi státuszuk volt, kicsivel többen támogatták őket, mint az ortodoxiát. A legjobb évben, 2009-ben 381 fővel 6 százalékos arányt tudtak felmutatni.

Ami a felajánlott egy százalékok összegét illeti, kezdettől fogva látható, hogy a zsidó felekezetek hívei által felajánlott egy százalék nagyjából duplája az átlagos magyar adatnak. (Az utóbbi három évben kicsit szűkült az olló.) Ez régi, jól ismert jelenség: a zsidók jövedelmi és vagyoni helyzete jobb, mint az országos átlag. Amióta magyar statisztikákat ismerünk, ez a jelenség kimutatható, számos kutató dolgozta fel ezeket.

A felajánlott egy százalékok átlagos összegei a következő oldalon lévő második táblázatban láthatók.

Ha arra akarunk támpontot keresni, hogy az egyes zsidó felekezetek támogatói között van-e markáns jövedelmi különbség, nem találunk egyértelmű támpontokat. Hol az egyik, hol a másik felekezet átlagos felajánlásai a nagyobbak. Úgy tűnik, nincs igazán elkülöníthető bázisa egyiknek sem – néhány magasabb jövedelmű felajánló belépése vagy elmaradása jelentősen megváltoztathatja a viszonyokat.

Gadó János

A felajánlások aránya a három zsidó felekezet között

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Mazsihisz	96	96	86	83	80	78	76	76	79	79	80
EMIH			10	10	13	14	14	15	17	18	17
Ortodoxia	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3

A felajánlott 1%-ok egy főre jutó átlaga	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**
Mazsihisz	9412	10 717	11 532	12 104	11 518	11 787	13 196	12 509	6939	6410	5968
EMIH			7549	10 535	9765	11 251	11 169	10 321	7374	6125	5039
Ortodoxia	8699	11 912	9498	9547	12 846	10 585	10 301	11 044	6562	8094	7356
Szim Salom				13 023	14 746	12 410	11 763	9610			
Bét Orim							15 536	9694			
5 zsidó felekezet	9384	10 771	11 047	11 870	11 438	11 681	12 795	11 976	6996	6416	6489
Összes magyarországi felekezet	4694	5397	5500	5992	5729	5826	6260	5763	3903	3906	3789

szombat

Zsidó politikai és kulturális folyóirat

Ha érdekel a politika, a kultúra… Ha érdekel a zsidóság…
Ha fontos a személyes vélemény…
Ha fontosnak tartod a szabad választást…
És ha nem kérsz az előítéletekből…

KÖZÖSSÉG, SZABADSÁG, ZSIDÓSÁG

OLVASD A SZOMBATOT, ÉS LÉGY ELŐFIZETŐNK 2015-BEN IS!

Mi idén sem emelünk árat!

2015-ÖS TERVEZETT TÉMÁINK:

- Trianon – elválaszt vagy összeköt?
- A Teleki tér elfeledett zsidósága
- Honnan hová jutott a magyarországi zsidóság a rendszerváltás óta eltelt 25 év alatt?
- Riportok, sztárinterjúk és új arcok
- Feltárt tények, összefüggések és szabad vélemények
- Filmek, darabok, könyvek

Előfizethetsz a lapban található csekken egy évre legalább **5950 Ft**-ért, vagy banki átutalással a **11709002-20066703**-as OTP számlaszámra.
Lapunk példányonkénti ára **650 Ft**.
Előfizetőknek egy példány **595 Ft**.
Előfizetés külföldre **50 Euro**, vagy **80 USD**.

Előfizetőink között kisorsolunk...

- egy ingyenes utazást a Mazsike „Határtalan” programjának kulturális zarándoklatára
- egy éves hűségkártyát a Bálint Ház rendezvényeire
- egy negyedéves bérletet a Bálint Ház edzőtermébe

www.szombat.org

facebook.com/szombat.folyoirat

www.dimag.hu/magazin/szombat

George Eisen, Stark Tamás

A MAGYAR HOLOKAUSZT ELSŐ FEJEZETE

Az 1941-es galíciai deportálás és a kamenyec-podolszki tömegmészárlás

1941. július közepétől egy hónapon keresztül a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság (a továbbiakban: KEOKH) együttműködve Kárpátalja kormányzói biztosával és a Magyar Királyi Honvédséggel, mintegy 22 ezer „idegen és hontalan" zsidót deportált az akkor magyar katonai közigazgatás alatt álló kelet-galíciai térségbe. Augusztus 27 és 29 között a Dnyeszter menti Kamenyec-Podolszk városánál a kiszállított zsidók közül a német rendőri alakulatok – ukrán milicisták közreműködésével – 16 ezer főt agyonlőttek.

A kamenyec-podolszki tömeggyilkosság történetével az elmúlt évtizedekben már több kutató is foglalkozott tudományos alapossággal. Közéjük tartozik Randolph Braham, Majsai Tamás, Ormos Mária, Frojimovics Kinga, Gellért Ádám és Gellért János. Ezen rövid tanulmány írói is évek óta dolgoznak a témán, kutatásaik eredményeit a *Journal of Holocaust and Genocide Studies* tavalyi őszi száma közölte.

A korábban jórészt csak a történészek érdeklődését felkeltő téma egy közelmúltban tett megalapozatlan kijelentés hatására hirtelen a közérdeklődés előterébe került. A közélet különböző színterein megjelenő nyilatkozatok és publicisztikai reflexiók azonban műfaji okokból sem térnek, illetve térhetnek ki arra, hogy pontosan hogyan is került sor a magyarországi holokauszt történetének erre a bevezető eseményére. A magyar zsidóság 1941 évi tragédiája fontos mérföldkő a vészkorszak egész története szempontjából is. A holokauszt-kutatás kiemelkedő tekintélyének, Richard Breitmannak a szavaival élve: „minden korábbi, délen elkövetett vérengzés eltörpül az Ukrajnába száműzött magyar zsidó áldozatok száma mellett... Kamenyec-Podolszk jelképe a németek által a zsidók ellen elkövetett, legnagyobb mértékű megsemmisítő politikának". (Richard Breitman; Official Secrets: What the Nazis Planned, What the British and Americans Knew. New York: Hill and Wang, 1998, 63-65)

Ez volt az első alkalom – amint arra kutatók sokszor rámutattak –, amikor az áldozatok száma ötszámjegyű volt. Hasonlóan fontos megjegyezni, hogy a Kamenyec-Podolszkban végrehajtott vérengzés új szakaszt nyitott a vészkorszak történetében, mert a zsidók üldözése ettől kezdve szervezett, megtervezett népirtássá vált. Fontos megemlíteni azt is, hogy ettől kezdve a megsemmisítés már nemcsak a megszállt területeken élőket érintette, hanem magyarokat, románokat és menekülteket egész Európából. Ez volt az első tömeggyilkosság, amit maga a német hadsereg vezetése kezdeményezett.

A tömeggyilkosság-sorozatba torkolló deportálás

talán legszembetűnőbb vonása az, hogy – szemben az 1944-es elhurcolásokkal – erre német nyomás nélkül, sőt a közvetlen német érdekek ellenére került sor. Erről a magyar kormány döntött, nem sokkal a Szovjetunió

1941, az idegennek nyilvánítottak deportálása (Forrás: Jad Vasem)

elleni hadba lépés után. Az „idegen” zsidók deportálása nem hirtelen hozott döntés következménye volt, mindennek hosszú előtörténete van.

Az 1918 előtti liberális korban egységesen kezelt és magyarnak tartott zsidóságot a két világháború közötti korszak konzervatív közéleti szereplői és hatalomban lévő politikusai két csoportra osztották. Az egyik csoporthoz az asszimilálódott zsidók tartoztak. Köztük voltak a gazdasági élet azon vezetői is, akiknek kulcsfontosságú üzemek voltak a tulajdonában, így kikapcsolásuk a termelés hanyatlásával járt volna. A másik csoportba tartoztak azok, akik zsidó nemzeti identitásukat nem adták fel, a magyarság céljaival ezért nem is azonosultak. Közéjük tartoztak a keleti területekről, elsősorban Galíciából bevándoroltak, valamint a „kozmopoliták” és a kommunisták, akiket felelősnek tartottak az 1918-as összeomlásért és a proletárdiktatúráért. A politikai elit java része ennek az „idegennek” tekintett csoportnak az országból való eltávolítását szorgalmazta már a húszas évek elejétől.

A „rossz” zsidók kitelepítésének igénye

A „rossz” zsidók kitelepítésének az igénye különösen megnőtt akkor, amikor 1939 márciusában Kárpátalja Magyarországhoz került. A terület visszacsatolásakor az országban hirtelen jelentősen megnőtt a hagyományos életmódjához és értékeihez ragaszkodó és az uralkodó elit és a magyar közvélemény jelentős része által is lenézett „keleti” zsidók száma. Nem véletlen tehát, hogy a deportálás végrehajtását leginkább Kárpátaljáról sürgették és kezdeményezték. Kozma Miklós, Kárpátalja 1940 szeptemberében kinevezett kormányzói biztosa azt az álláspontot képviselte, hogy helyes lenne a Kárpátalján élő szegény zsidók kitelepítése... „Nagyon örülnék, ha ki lehetne őket valahová vándoroltatni, de egyelőre nem lehet” – írta egy 1941 elején készült levelében.

A Szovjetunió elleni német támadás, majd a magyar hadba lépés és sikeres előrenyomulás után azonban elvben volt már terület a „nem kívánatos” zsidók kitelepítésére. Június folyamán Kozma a miniszterelnöknél, a belügyminiszternél és a kormányzónál is járt, többek között a deportálás előmozdítása érdekében. A kormányzói biztos a magyar katonai hatóságokkal is egyeztetett. Werth Henrik vezérkari főnök július 7-én arra utasította Szombathelyi Ferenc altábornagyot, hogy kezdjen tárgyalásokat a kárpátaljai kormányzói biztos hivatalával a megvalósítás részleteinek tisztázása érdekében. Fennmaradt Werthnek 1941. július 9-én, a Kárpát Csoportnak kiadott utasítása is, amelyből világosan kitűnik, hogy a vezérkari főnök is részt vett a deportálás előkészítésében és megvalósításában. A parancs – amelyet László Dezső altábornagy továbbított, így szólt: „Ezt a megszállt területet sokáig szeretnénk kezünkben tartani, hogy a zsákmányolt hadianyagot, élelmiszert, üzemanyagot és főleg gumit, amilyen gyorsan csak lehet, hazaszállítsuk és másrészt, hogy erre a területre a nem-kívánatos honi elemeket, zsidókat és ukránokat áttelepíthessük.”(Hadtörténelmi Irattár és Levéltár (HIL), Magyar Királyi Gyorshadtest, Kárpát Csoport, 1941. július 9.)

A kitelepítés „jogi kereteinek” kidolgozásáért

és Magyarország területén történő végrehajtásáért, elsősorban a Belügyminisztérium önálló osztályaként 1930-ban létrehozott KEOKH volt felelős. A hivatal feladata a különböző jogállású, Magyarországon tartózkodó külföldiek nyilvántartásba vétele és ellenőrzése volt. A KEOKH miniszteri rendelet kibocsátási jogkörrel is rendelkezett és ezek végrehajtásához mozgósíthatta a városi rendőrséget, a határrendőrséget és az állami csendőrséget is. Ez a hatóság leginkább a zsidók ellen lépett fel. 1935 novemberében például öt keleti megyében olyan zsidókat vettek őrizetbe, akik nem rendelkeztek letelepedési engedéllyel. Két évvel később ugyanez megismétlődött Budapesten – a zsidó szervezetek legnagyobb megdöbbenésére és tiltakozá-

sa ellenére. Ez a tiltakozás még Horthy Miklós kormányzóhoz is eljutott, aki megnyugtatta a zsidó szervezetek vezetőit, hogy az akció csak a „kelet-galíciai" zsidókra vonatkozik, az asszimilálódott zsidókra nem leselkedik semmilyen veszély. A KEOKH által elrendelt razziák és őrizetbe vételek közvetlen kihatásaként az 1930-as évek végén internálótábor-hálózat épült ki, s ez már előrevetítette az elfogottak gyors deportálásának a lehetőségét is.

A kárpátaljai kormányzói biztos és a vezérkar sürgetésére a kormányzat döntött az „idegen" zsidók kitelepítéséről. A döntéshozatal teljes folyamata adatok hiányában nem rekonstruálható és ismeretlen a döntés időpontja is. Ormos Mária Kozma Miklósról szóló monográfiájában június 7. és július 10. közé teszi a kormányzati döntés megszületésének időpontját. Gellért Ádám és Gellért János szerint a kitoloncolások jóváhagyására a minisztertanács július 1-i rendkívüli ülésén kerülhetett sor.

Tény, hogy a kitelepítési program a KEOKH 1941. július 12-én kiadott „szigorúan bizalmas" feliratú rendeletével vette kezdetét. A rendelet kimondta: „...megnyílt a lehetősége annak, hogy az ország területén tartózkodó alkalmatlan idegenek, illetve külföldi állampolgárok... a közeljövőben az ország területéről eltávolíttassanak." (MOL 192/res/1941. VII/b. BM. L. 149; file no. /107. 1941. július 12) Arra vonatkozóan, hogy kiket szükséges eltávolítani az ország területéről, semmilyen nemzetiségi vagy vallási szempontot nem határozott meg a rendelet. A későbbi körlevelekben már pontosították, hogy azokat a „lengyel és orosz" zsidókat kell összegyűjteni, akik nem magyar állampolgárok és/vagy kérdéses volt az állampolgárságuk, tekintet nélkül arra, hogy már rendelkeztek-e hivatalos letelepedési engedéllyel.

Az intézkedés gyakorlati kivitelezése helyi és „műveleti" szinten sokszor brutális és önkényes volt, megszegve mind a magyar, mind a nemzetközi jogi normákat. A Németországból és máshonnan érkező valódi menekülteken kívül a deportáltak között voltak olyan zsidók, akiknek a felmenői is már generációk óta Magyarországon éltek, de nem rendelkezetek állampolgársággal; voltak olyanok, akiknek az állampolgársági kérelme folyamatban volt; és voltak olyanok is, akik rendelkeztek magyar állampolgársággal. Végül voltak keresztények is, akiket zsidó házastársukkal vagy szüleikkel együtt deportáltak.

Az őrizetbe vett személyeke a visszacsatolt területekről – Kárpátaljáról, a Felvidék déli részéről és Észak-Erdélyből –, valamint a magyarországi vidéki és budapesti internáló-táborokból vonattal Kőrösmezőre – egy, a Kárpátokban lévő, a korábbi szovjet határhoz közel fekvő kisvárosba – szállították. A kitelepítetteket erről a gyűjtőhelyről a katonaság továbbszállította a magyar katonai közigazgatás alatt álló Délkelet-Galíciába. A deportált zsidóknak azt ígérték, hogy ezen az új, „felszabadított" területen majd mezőgazdasági és más munkát találnak, valamint lakhatási lehetőséget is kapnak. A kiszállítottakat azonban a megszállt területen rendszerint kifosztották, majd sorsukra hagyták, kiszolgáltatván őket az ukrán milicisták és német SS alakulatok kényének-kedvének. A deportálások legfőbb célállomása Kamenyec-Podolszk volt.

Akiket áttettek a határon (Forrás: Jad Vasem)

A keleti hadszíntérről visszatérő magyar katonák és munkaszolgálatosok beszámoltak a deportáltak helyzetéről és ezek a hírek számos magyar politikus és közéleti személyhez is eljutottak. Bajcsy-Zsilinszky Endre és Rassay Károly ellenzéki politikusok, Pásztor József és Polgár György a magyar Izraeliták Pártfogó Irodájának vezető munkatársai, valamint Cavallier József a Szent Kereszt Egyesület világi vezetője minden követ megmozgattak a kiszállítások leállítása érdekében. Weiss Edith bárónő, a zsidó segélyszervek központi alakjaként próbált segíteni az áldozatokon. Az elhurcoltak életéért folytatott küzdelemnek a vezéralakja azonban a katolikus Szociális Testvérek Társasága főnöknője, Slachta Margit volt. Ő a deportálások leállítá-

sa és a már elhurcoltak érdekében a Horthy családnál is közbenjárt. Július végén Bárdossy László miniszterelnöknek írott levelében Herbert Pell budapesti amerikai követ is elítélte az elhurcolásokat.

Ezeknek a közbenjárásoknak is szerepe volt abban, hogy Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, augusztus 9-én a „hontalan" zsidók kiszállítását felfüggesztette. A belügyminiszter utasítása ellenére azonban a kiszállítások szórványosan augusztus végéig folytatódtak és

az elhurcoltak teljes száma elérte a 22 ezret

A német megszálló erőket váratlanul érte a deportáltak érkezése, és a kiszállítások leállítását kérték arra hivatkozva, hogy a magyar zsidók „veszélyeztetik összeköttetési vonalaikat." A már kiszállított és a

Kamenyec-Podolszk, 1941, az út végállomása (Forrás: Jad Vasem)

Kamenyec-Podolszkban lévő zsidók sorsáról augusztus 25-én, Vinnicában született meg a végzetes döntés, amiben nagy szerepe volt a déli német megszálló hadseregek vezérkari főnökének, Karl von Roques tábornoknak. Ezt követően, a város szélén, augusztus 27-én Friederich Jeckeln tábornoknak, az SS és a katonai rendőrség körzetparancsnokának irányítása mellett megkezdődött a – megközelítőleg 16.000 magyar, 2.000 román és körülbelül 4-5.000 helybeli zsidó áldozatot követelő – tömeggyilkosság. Együttműködve Jeckeln tábornok stábjával, az akciót a 320-as rendőrzászlóalj hajtotta végre a németek által felállított ukrán rendőri erők segédletével. Az áldozatok összegyűjtésében magyar alakulatok is részt vettek, de tömeggyilkosságban való közreműködésük nem bizonyítható. Azt azonban teljes bizonyossággal tudjuk, hogy magyar katonák, zsidó munkaszolgálatosok és még mások is szemtanúi voltak a vérengzésnek. Jeckeln közvetlenül Himmlernek küldött operatív jelentése szerint három nap alatt összesen 23.600 zsidót gyilkoltak le, akik közül 16 ezren magyar zsidók és velük tartó – a Magyarországról történt deportálásban sorsközösséget vállaló – keresztény családtagjaik voltak.

A tömegmészárlásnak az egyik legmegdöbbentőbb jellemzője az, hogy az elkövetők még csak meg sem próbálták tettüket leplezni a helyi lakosság előtt. A kamenyec-podolszki tömeggyilkosságot a lehető legembertelenebb módon hajtották végre, ellentétben a – főként rendfenntartó szolgálatot teljesítő – 320-as rendőrzászlóalj tagjainak a háború utáni tárgyaláson tett vallomásaival, amelyek szerint az események kíméletesen, rendezetten és „higiénikusan" folytak le. Az áldozatoknak először azt mondták, hogy új lakóhelyre, vagy az eredeti lakóhelyükre viszik őket, majd kilométereket kellett menetelniük, amíg megérkeztek egy kietlen helyre, ahol a visszavonuló szovjet csapatok által felrobbantott lőszerraktárak helyén hatalmas kráterek voltak. Ezeket a hatalmas gödröket feltehetően magyar utász csapatok kibővítették. A szerencsétlen deportáltaknak meztelenre kellett vetkőzniük, majd géppuskával belelőtték őket a tömegsírokba. Voltak, akik azonnal meghaltak, mások csak könnyebben megsebesültek, megint mások élve ugrottak be a gödörbe. A kis gyerekeket rutinszerűen élve dobták be a szüleik után. Ezt a gyilkossági gyakorlatot bizonyítja a Kamenyec-Podolszkhoz közeli, Tarnopol régióbeli Plebanovka nevű faluban 1944 ben készített szovjet tényfeltáró jelentés. A tömegsírok feltárásakor kiderült, hogy az áldozatok 35%-a azonnal meghalt, 50%-ot sebesülten és 15%-ot élve temettek el. Túlélők és szemtanúk nehezen tudták szavakba önteni, mi történt közvetlenül a mészárlás után. Egy 8 éves ukrán kislány így emlékezett: „a németek lovakat hoztak, hogy letapossák a földet. Éjszaka hallottuk, ahogy az élve eltemetettek nyöszörögtek... a föld remegett." A visszatérő magyar katonák és munkaszolgálatosok így írták le a mészárlás helyszínét:

„a sírok felett napokig remegett a föld”

Noha a kamenyec-podolszki vérfürdő meghatározó eseménye ennek a tragédiának, a teljes eseménysornak ez mégis csak egy része. 1941 késő nyarán Kelet-Galícia különböző településein még több ezer deportált tartózkodott. Sorsukat megpecsételte a vezérkar szeptember 15-én kiadott rendelete, amely megtiltotta, hogy a katonaság vagy más hatóságok segítségével „visszacsempésszék” a zsidókat, akik kétségbeesetten próbáltak meg visszatérni a Magyarországra. (HIL, Kárpát Csoport, II. doboz.) A keleti határ őrizetét megerősítették és a visszaszivárgókat vagy újból áttették a határon, vagy őrizetbe vették és szigorúan megbüntették. A magyar intézkedést követően a német biztonsági rendőrség is megerősítette a határvidéket és több határrendőrségi állomást állított fel Tatarovban és a Wyszkow hágónál. Ezzel a döntéssel egy időben Helmut Tanzmann SS alezredes a lembergi német rendőri erők parancsnoka elrendelte, hogy „le kell lőni az összes galíciai zsidót, akiket szökés közben a magyar határrendőrség elfogott, majd visszaküldött a határ túloldalára”. (Dieter Pohl: Hans Krueger and the Murder of Jews in the Stanislawow Region (Galicia), Yad Vashem Studies, (1998), 247-248)

Megközelítőleg 2-3.000 ember a magyar katonai közegek megvesztegetésével, ukrán lakosok támogatásával vagy saját erőből a Kárpátokon keresztül visszajutott Magyarországra. Akiknek nem sikerült visszatérniük, azok különböző tömeggyilkosságok áldozatai lettek.

Az 1941. augusztus 16-án Orinin térségében végrehajtott tömegmészárlás során kivégzett magyar zsidók száma 1.000 és 2.000 között volt. Szeptemberben a tömeggyilkosságok új hulláma kezdődött. Eddig a vérfürdőket a német hadsereg kezdeményezte. A „civilnek” mondott adminisztráció bevezetése után a mészárlások a biztonsági szervek indítványozták.

A második hullám Nadvornán kezdődött. Október 6-án mintegy 400 magyart öltek itt meg. Ez volt a főpróbája a sztanyiszlavovi vérengzésnek, melyre Szukkot ünnepe (Hosana Rabba) idején, 1941. október 12-én került sor. Sztanyiszlavov zsidó temetőjében több mint 10 ezer zsidót – közöttük 2000 magyar zsidót – mészároltak le. Az 1942. március 31-én (Pészach előestéjén) Sztanyiszlavovban végrehajtott második tömegmészárlás végzett azokkal a magyar deportáltakkal, akik addig a helyi gettó melletti befejezetlen épületben, a Rudolf malomban húzódtak meg. Kolomeában 1941. október 11-12-én – a sztanyiszlavovi „Blutsonntag”-gal egyidejűleg – Peter Leideritz SS Obersturmführer (főhadnagy) vezetésével több ezer zsidót gyilkoltak meg – közöttük magyarokat is. A pontos német nyilvántartásból tudjuk, hogy az 1942. márciusi Belzecbe történő deportálás, majd az azt követő elgázosítás során 6.000 zsidó vesztette életét. Közöttük voltak annak a körülbelül 1000 főt kitevő magyar csoportnak a tagjai is, akik korábban Kolomeában és Sztanyiszlavovban voltak. 1942. augusztus 26-27-én a Belzecbe tartó transzportok tagjai között sok Csortkovban bujkáló magyar zsidó is volt. A Zabiében, Zablatovban, Jaramcsében, Skalában és Bucsacsban végrehajtott tömeggyilkosságoknak is sok magyar áldozata volt.

Helybeli túlélők pontos beszámolói szerint: „[Kosovban] a megelőző két nap során 2.088 zsidót lőttek le, közöttük 149 magyar menekültet”. A dátum 1941. október 18. Máshol a szerző így emlékszik vissza: „A horodenkai első akció 1941. december 4-én történt. A négyezer lelket számláló zsidó közösség felét, valamint 400 magyar és román menekültet lőttek le”. (Joschua Gertner és Danek Gertner, Home is no More, the Destruction of the Jews of Kosow and Zabie. Jerusalem: Yad Vashem, 2000, 86, 113)

A deportálás nem maradt titokban a világ közvéleménye előtt. Több amerikai lap foglalkozott a Galíciába hurcoltak sorsával. A kiszállítás napjaiban az Egyesült Államok budapesti követe Herbert Pell a magyar miniszterelnökhöz intézett memorandumában nemcsak a deportálás embertelen körülményeit tárta fel, hanem arra is figyelmeztette Bárdossy Lászlót, hogy a háborús menekülteket a nemzetközi jog védi. Persze, a magyar politikai és katonai vezetésnek elsősorban nem az a legnagyobb bűne, hogy engedélyezte az előre nem látható és előre nem is szándékolt következményekkel járó deportálásokat. Az antiszemitizmussal terhelt korabeli Magyarországon a deportálásokat politikai célszerűség motiválta, amely találkozott a széles tömegek helyeslésével. Erkölcsileg az volt a sokkal nagyobb bűn, hogy a magyar vezetés megtagadta a kitoloncoltak visszatérését akkor is, amikor már nyilvánvaló volt, hogy Galíciában a német katonai közigazgatás alatt halál vár rájuk. Amikor 1941 szeptemberében a tömeggyilkosságok egyik szervezője, SS Hauptsturmführer (Captain) Hans Krüger Budapestre látogatott, a KEOKH munkatársai

a Gundelben vendégelték meg

– és újabb kiszállítások lehetőségéről tárgyaltak vele. Mindez egy hónappal a sztanyiszlavi népirtás előtt történt. Tehát nyilvánvaló, hogy nem kizárólag bűnös inkompetenciáról van szó. A magyar vezetés előre megfontolt, tömeggyilkossághoz vezető politikáját morálisan sem igazolni, sem megvédeni nem lehet.

A tömeggyilkossághoz vezető politikát sem megvédeni, sem igazolni nem lehet.

E FÖLD BEFOGAD, AVAGY SZÁMODRA HELY

Mohácsi János rendezővel beszélget Váradi Júlia

Az Örkény Színházban mutatták be a Mohácsi testvérek (Mohácsi István és Mohácsi János) által írt és rendezett drámát, amelynek témája az 1941-ben Kamenyec-Podolszkban elkövetett tömegmészárlás. Ez volt a magyar holokauszt első tömeggyilkossága.

Fotó: Falus Kriszta

„Én is végtelenül megdöbbentem."

– Nemcsak a tömegmészárlást követően, de a második világháború után eltelt hosszú évtizedeken keresztül sem beszélt senki erről a rémtettről. De hogy ebből színházban is előadható műalkotás szülessen, az mindezidáig senkinek sem jutott eszébe, amíg a testvérével, Mohácsi Istvánnal együtt nem írták meg és nem mutatták be a „Számodra hely" című darabot. Nem egy hasonló témát dolgoztak már fel a drámáikban, például nemrég a Dohány utcai seriff is hasonló kérdéseket feszegetett.

– Én sem hallottam róla korábban. De amikor a Dohány utcai seriff-et készítettük, amely a Magyarországról megsemmisítő és munkatáborokba deportáltak túlélő és menekülő történeteit dolgozta fel, akkor adta a kezembe az egyik főszereplő, Bánfalvi Eszter Szirtes Zoltán „Temetetlen halottaink" című magánkiadású könyvét. A szerző többek között arra törekedett, hogy dokumentálja és egyértelművé tegye, hogy azok a szörnyűségek ott a Kárpátalján valóban megtörténtek. Amikor elolvastam, én is végtelenül megdöbbentem, mert bár a történelem és különösen az említett időszak iránt érdeklődő és olvasó embernek tartom magam, de erről a borzalomról ekkor olvastam először. Bizonyára azért, mert az ott történteket elhallgatták.

– Néhány hónappal ezelőtt az Orbán kormány által létrehozott és igencsak megkérdőjelezhető nevű Veritas Intézet élére Szakály Sándor történészt jelölték, aki a Kamenyec-Podolszkban történteket idegenrendészeti eljárásnak minősítette, s ezzel a jogi formával próbálta „megmagyarázni", hogy miért volt rendjén a zsidók akkori deportálása. Mit szólt ehhez?

– Végtelenül cinikus kijelentésnek tartottam. Még abban sem vagyok biztos, hogy Szakály Sándor saját maga egyetértett azzal, amit mondott. Ez elég gyakran előfordul mostanában, hogy a sikerkommunikáció elvárásainak, amelynek szerves része a valóság eltorzítása, sokan minden áron meg akarnak felelni. Ezt már a Kádár rendszerben is átélhettük. Talán nem is akadtam ki annyira, mint a testvérem, István. Annyira, hogy azonnal gondolkodni kezdett az egész történet színházi feldolgozásán. Nagyon fontosnak tartotta, hogy a nézők megértsék, mi a felháborító ebben a szenvtelen és félrevezető kifejezésben, vagyis hogy mi volt az igazság Kamenyec-Podolszkkal kapcsolatban.

– Ebben a darabjukban is – hasonlóan a korábbi múltfeldolgozó témák esetén (pl. a Dohány utcai seriff, vagy a Rákosi korról szóló Egyszer élünk... című drámákban) – a "mohácsis", vagyis a groteszk elemek teszik jellegzetessé a rendezést. Nem tartottak attól,

hogy ez olyan véresen tragikus téma, amelynek láttán a nézők nem viselik jól a humort, a viccelődést, sőt, esetleg fel is háborodnak az ilyesmin?

– Komoly elméleti kérdés, hogy egy darabban miféle eszközöket használunk. Ebben az esetben a pátosztól a nagyon kemény s fájdalmas eszközökön keresztül a groteszkig és a viccig mindenfélét alkalmazunk. Azért nem tartok a közönség felháborodásától, mert a halálos helyzeteket bagatellizáló és ezáltal épp horrorisztikussá váló elemek a tragédia ábrázolásához segítenek bennünket. Olykor épp a trivialitással, olykor pedig a fonák helyzetekkel tudunk megfelelő feszültséget teremteni.

– Nézőként nagyon nehezen viselném, ha két és fél órán keresztül csak a szörnyűségekkel szembesítenének. Így olykor – bár magam is csodálkozom ezen – nevetni támadt kedvem a legnagyobb szörnyűségek közepette.

– A borzalmakat és a tragédiát a színpadon kizárólag borzalmas és tragikus elemek használatával lehetetlen lenne ábrázolni. Ezt oldani kell és ügyelni arra, hogy minden és mindenki épen maradjon a következő estére, amikor majd elölről kezdjük az egészet. Ez nem olyan, mint a film, ahol élethűen megölik azt, akit a történetben is megölnek. Mi a brutalitást hangeffektek és másfajta technikai és színészi eszközök segítségével kell, hogy bemutassuk. Ehhez szolgáltat ragyogó hanghatásokat a darab zeneszerzője és egyben a színpadon megjelenő zenekar vezetője, Kovács Márton, akivel évek óta együtt dolgozunk minden darabunkban.

– Olyan a főbelövés, hogy a néző gyomra is belefájdul.

– Igen, ő igazi színházi eszközökkel jeleníti meg a borzalmat.

– Visszatérnék ahhoz a tartalmi kérdéshez, hogy miért most került színpadra ez a szörnyű történelmi tragédia? Hiszen nagyjából tíz éve azért már lehetett tudni róla. Hogy lehet, hogy ennyi év alatt senkinek nem jutott eszébe ezt színre vinni?

– Az igaz, hogy Randolph Braham már a kilencvenes évek végén említést tett ezekről a szörnyűségekről a tudományos kutatásaiban, aztán a kétezres években kerültek elő erdeti dokumentumok. Egyébként még akkor sem sikerült mindent kideríteni. Parti Nagy Lajostól tudom például, hogy egy teljes magyar zászlóaljjal nem tudunk elszámolni, nem lehet tudni, mit csináltak ebben az ominózus három napban. Vagyis a magyarok részvétele ebben a szörnyű gyilkosságsorozatban máig nem tisztázott dolog. Miközben az, hogy a színházcsinálók számára mikor válik egy ilyen történet megelevenítendővé, arra nincsen egyértelmű válasz.

– Jól érzékelem, hogy az a politikai és társadalmi környezet, amely mostanában körülvesz bennünket, konkrétan a történelemhamisítás, az emlékezettörlés és a múlt tagadása, mint a jelenlegi politikai rezsim egyik kardinális módszere, azt a hatást váltja ki az igazán érzékeny művészekből, hogy ezekre választ kell adniuk?

Fotó: Gordon Eszter

Jelenet az előadásból

– Ennek mindig van szezonja. Persze a nagy elhallgatások értelemszerűen mindig nagy hullámokat vetnek. Biztos, hogy az „idegenrendészet" szót nem használtam volna a darabban, ha nem történik meg az, amiről már beszéltünk. De az ilyesmi inkább formailag határozza meg, hogy hogyan nyúlunk hozzá egy-egy témához.

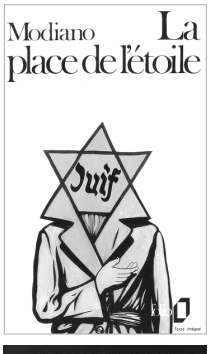
– A színlapon a következő mondatokat írták a darabhoz: „Azért csináltuk ezt az előadást, hogy emlékezzünk erre a huszonvalahányezerre és velük együtt egy kicsit többre is. Mert ha nem emlékezünk rájuk, ha tagadjuk azt, hogy a bestia bennünk van, bennem, aki írom, benned, aki olvasod, bennünk, akik csináltuk és bennetek, akik nézitek, akkor nem fogjuk felismerni a fenevadat, amikor ébredezik, és akkor mindez bármikor újra megtörténhet. De ha elismerjük a létezését, akkor egyszer szembe is tudunk nézni vele... És talán le is tudjuk győzni." Vagyis mindannyiunk felelősségét érzékeltetve talán azt is sugallják ezzel, hogy nincsenek egyértelműen bűnösök és áldozatok, mert az ilyen történelmi helyzetekben mindenki lehet ez is, az is?

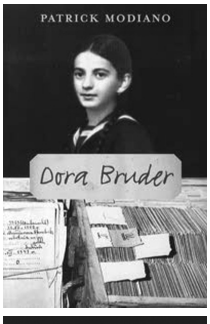
Jelenjen meg a szörnyűségek hétköznapisága, a résztvevők érzéketlensége.

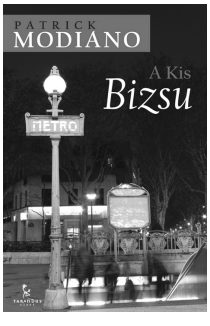
– Ez a darab erről szól. Ha valaki akár enyhén antiszemita, és fölül erre a „biciklire", ha együtt karikázik az elfogadhatatlanokkal, először csak egy kicsit, aztán még egy kicsit, akkor hogyan hajt bele a szakadékba. A szereplők között vannak olyanok is, akikhez hasonló valószínűleg nemigen létezett. Az a lány, aki náciként és vehemens antiszemitaként beleszeret egy zsidó fiúba, s amikor rájön a fiú származására, együtt vállalja a halált a zsidó családdal – nos ilyesmiről csak nagyon elvétve tudunk. Sajnos nem ez volt a jellemző. De azt nagyon fontosnak tartottuk, hogy a szörnyűségek hétköznapisága, az eleve elrendeltnek tartott döntések, a vita nélküli beállások a sorba, és a résztvevők érzéketlensége megjelenjen a színpadon, mert enélkül érthetetlen hogy ennyien lehettek ennek a borzalomnak az elszenvedői, és az is, hogy az elkövetőket mi és hogyan motiválta.

MODIANO-METSZET

Patrick Modiano francia írónak ítélte oda a 2014. évi irodalmi Nobel-díjat a Svéd Királyi Akadémia. A testület indoklása szerint a 69 éves írót az emlékezés művészetéért tüntették ki, amellyel megidézte a legfelfoghatatlanabb emberi sorsokat, és feltárta a náci megszállás mindennapjait.

Az emlékezés szenvedéllyé váló kényszere hatja át Patrick Modiano műveit. A 23 éves korában megjelent vad, szürreális *La Place de l'Étoile*-tól (A csillag tere) a magyarul is olvasható *Dora Bruder*ig, és későbbi, magyarul még meg nem jelent műveiig az obszesszív múltidézés mozgatja: a náci megszállás időszakát járja körül. Nem érdekli más, nyilatkozta, csak az, ami születése előtt történt, s amiről szüleitől nemigen hallott. Modiano számára a nácizmussal, a vészkorszakkal megszakadt, elhomályosított európai emlékezet ábrázolásának, egyben az emlékezetvesztés áthidalásának eszköze az irodalom. A francia újregény és az egzisztencializmus képviselője. Központi témái az emlékezés mellett a bűn, az önazonosság keresése, és a káoszban való kiigazodás törekvése.

„Elárulom hát nektek: egyetlen identitásom van, az írásbeli identitás" – visszhangozhat bennünk egy másik Nobel-díjas, Kertész Imre egy mondata *Valaki más* című esszéregényéből, és méltán mondhatjuk el ugyanezt Modiano esetében is.

1945 nyarán született félig belga-flamand, félig magyar származású színésznő anyától és szaloniki szefárd származású, olasz zsidó apától, aki Párizsban a deportálás elől illegalitásba vonulva, majd a megszálló németekkel is feketézve élte túl a háborút.

Hideg család, idegenségélmény

korán elhalt és hosszan gyászolt öcs, kamaszként menekülés a családtól. Modiano Raymond Queneau író, középiskolai geometria tanára hatására döntötte el, hogy irodalmi pályára lép. 17 éves kora után nem tartott kapcsolatot apjával. Amikor első regénye, a zsidóságot, az apát is élesen szatirikusan ábrázoló *La Place de l'Étoile* 23 éves korában megjelent, apja megpróbálta felvásárolni és megsemmisíteni az összes elérhető példányt, de a regény sikert aratott, díjat nyert, és több mint harminc kötet követte mostanáig.

Négy magyarul is megjelent regénye közül a *Dora Bruder*ben (Vince Kiadó, 2006) egy vele azonos életkorban, 15 évesen családjától megszökő, majd hazatérő, ismét elszökő, végül deportált lány életét próbálja rekonstruálni. Beszélő név a cím, ahogy erre könyveinek magyar fordítója, Rőhrig Eszter is felhívja a figyelmet utószavában. Testvéri érzéseket táplál a címszereplő lánnyal mint áldozattal, mint otthonról elszökött gyerekkel, ahogy más áldozatokkal is. Dora és apja hontalanok voltak, a szerző is így érez. Dora anyjának szintén vannak magyar kötődései, akárcsak Modiano anyjának.

Azonos évszakban, télen szöktek meg, hideg szürke napon, amikor, írja, az ember torkát fojtogatja a magány.

Az elbeszélő folyamatosan párhuzamokat lát sorsuk között. Dora helyébe képzeli magát, rekonstruálni próbálja szökése, hazatérése, majd letartóztatása és deportálása részleteit. Az utcanevek, telefonkönyvek, személyi kartotéklapok már a *Sötét boltok utcája* (Magvető, 1980) című regényében is jelentős szerepet játszottak, ahogy az emlékezetvesztés állapota és a nyomozás mint a valóság birtokbavételének eszköze is. A hiányban a dokumentum az egyetlen kapaszkodó.

A szerző egykori üldözöttek életébe fűzi bele a magáét, sorsuk keltette asszociációk által rekonstru-

álja saját ifjúkorát, amikor kényszerből, lázadásból és talán sorsismétlésből maga is

törvényszegővé vált

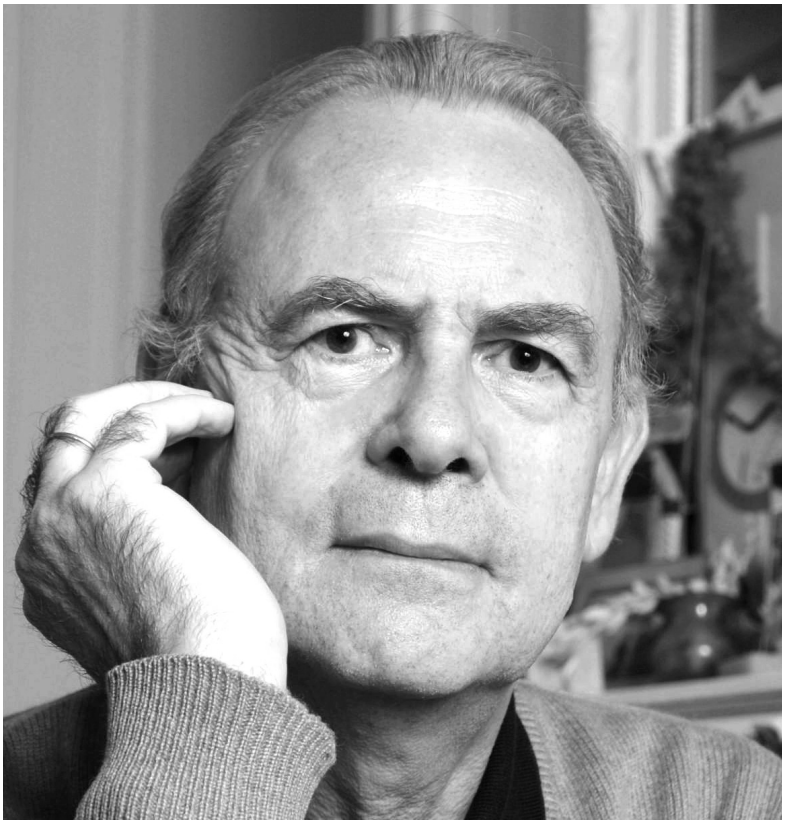
Míg apja és annak társai egykori stiklijei: nácik rovására elkövetett betörések, lopások büszkévé teszik, a maga botlásait inkább tárgyilagos számvetésként teszi közzé. Az üresség, a hiány visszatérő érzése nyomasztja, s a szétfoszló múlt: lebontott házak, eltűnő utcák hűlt helyei, melyek által mintha a történelmi múlt tárgyi bizonyítékait igyekeznének eltüntetni, nem szólva arról, hogy az archívumok kafkai útvesztőjében, a kutatást akadályozó őrök között kellene eligazodnia.

Minden hiány Dorával köti össze és saját elhagyatott sorsával: évfordulók, helyszínek, de legfőképpen az emlékező *én*, a szenvedés és az emlékezés helye. Életük egy pontján Dora is, az elbeszélő is rabomobilba kerültek. Ez utóbbi fájdalmas emlék: áldozat fia az elbeszélő, de maga is áldozattá válik: apja viteti el egy banális, anyja által provokált, tartásdíjjal kapcsolatos vita nyomán, és a rabomobilban ülve nem meri megkérdezni apját, felidéződik-e benne hajdani, 1942-es letartóztatásának emléke.

Az elbeszélő eszébe jutnak meggyilkolt/meghalt német és francia írók, az utcák, melyeken sétáltak, s melyek az ő ifjúkori sétáinak is színhelyei voltak. Az áradó párizsi utcanevek mind az emlékezés tereivé: tanúkká válnak. Minden városi térhez holtak emléke fűződik. Áldozattá vált írókról, az őket kezelő orvosról is kiderül, hogy sorsuk összekapcsolódik az elbeszélőével: „ismeretlen barátok". A Szalonikiből származó íróról, akit apjával együtt tartóztattak le, megtudjuk, hogy harminc év különbséggel ugyanakkor jelent meg könyvük, egy másik szerzőről, hogy az elbeszélővel azonos című könyvet adott ki, s egy észeresről, akinek lopott holmit ad el, hogy ismerhette Dorát, mert azonos környéken laktak. Életeket, sorsokat motívumok által összekötni, ezáltal kötődni, identifikálódni alapvető kihívás Modiano más műveiben, például *A Kis Bizsuban* is (Tarandus, 2014).

A közös élettörténeti motívumok, párhuzamok megszállott keresése nem csupán a másodgenerációs hiányérzetét, azonosságvágyát hivatott jelezni. Azért is keres identifikációs pontokat másokkal, holtakkal és élőkkel, mert a hideg család nem nyújtott természetes kapcsolódási pontokat. Áldozatnak látja magát is, és áldozatok válnak családtagjaivá, miközben büszke, hogy apja feketézve, lopva is ellenállt az üldözőknek.

Könyve végére szinte elnyeli az emlékezés: a listákat böngészve más áldozatok sorsába is beleakad, újabb és újabb élettörténeti töredékeket idéz, újabb és újabb dokumentumokat és személyes kapcsolódási pontokat talál, mert a dokumentumokon és szavakon túl bizonytalanná válik az emlékezet. Egy áldozat, akiből csak név maradt,

visszanyeri arcát

És az elbeszélés folyamatában az elbeszélő, egy elhagyatott gyerek és kallódó fiatalember képe szintén feltűnik, elmosódott vonásai karakteresebbé válnak, visszaszerzi énjét, így válik képessé arra, hogy szembenézzen ifjúkori törvényenkívüliségével is.

A rekonstruálás megszállott vágya teszi a *Dora Bruder* és más Modiano-művek szerves részévé a nyomozóként összegyűjtött dokumentumokat, az egyetlen bizonyságot a valaha létezett emberi életekre. A dokumentumok közti hiátust legfeljebb a képzelet töltheti ki, másrészt épp a hiány fejezi ki leginkább a reprodukálhatatlan emberi személyiséget, vallja, amit nem zárhat magába, s ki sem fejezhet semmiféle hivatalos okirat.

Modiano a *Dora Bruder*ben az írói feladatot a dokumentatív precizitásban és a látnoki szerepkörben látja. A látszólagos ellentmondás mintha a próféták egykori szerepkörét sugallná, akiknek egyszerre kellett betartaniuk a törvény minden parancsolatát, és egyszerre láttattak megrázó, költői víziót. Modiano szerint az író feladata az volna, hogy titokzatos összefüggések hálóját teremtse meg, s talán összekötve múltat és jövőt, megszüntetve magát az időt, kiszabadítsa a feledésből a halandóságba zárt emberi sorsot.

Szántó T. Gábor

DOKUMENTUM ÉS FIKCIÓ

Kertész Imrével beszélget Thomas Cooper

2014 áprilisának egyik délutánján a Nobel-díjas Kertész Imre időt szakított rá, hogy teendőit néhány órára félretéve beszélgessen velem a munkájáról, az életéről és gondolatairól, kezdve a fikciós és történeti narratíváktól egészen Auschwitznak az emberiség történelmében betöltött szerepéig. Kertész nem örvend a legjobb egészségnek, így még inkább hálás vagyok neki, hogy időt szánt rám, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a napjait egy ez év szeptemberében magyar nyelven is megjelenő regény szövegének végső formába öntése töltötte ki. Az író a rá jellemző szívélyességgel és nyíltsággal beszélgetett velem, bár időnként szemlátomást fáradtnak tűnt, aminek részben az lehetett az oka, hogy a nap nagy részét a szöveg átdolgozásával töltötte. Mégis, társalgásunk alatt felélénkült, akárhányszor csak olyan kérdéseket érintettem, amelyekről érzékelhetően markáns véleménye van. Ezúton is szeretném megragadni az alkalmat, hogy köszönetemet fejezzem ki azért, hogy ennek az interjúnak az angol nyelvű változata megjelenhetett a The Hungarian Quarterly folyóirat holokausztémájú különszámában. Továbbá szeretném megköszönni feleségének, Kertész Magdának a kedves vendéglátást, és hogy szívesen láttak az otthonukban.

Thomas Cooper: Szeretném megköszönni, hogy időt szakít rám. Mivel látom, hogy az asztalt egészen elborítják a papírok, először is azt szeretném megkérdezni, hogy milyen szövegen dolgozik most.

Kertész Imre: Most szeretném befejezni az új regényemet, *A végső kocsmát*. Már korábban megjelent német nyelven, talán hallott róla, *Letzte Einkehr* címen, Kristin Schwamm fordításában.[1] Szeptemberben magyar nyelven is kiadják, így át kell néznem és végleges formába kell öntenem. A szöveg egy íróról szól, aki meg szeretné írni az utolsó regényét, de csak egy része készül el, utána meghal. Valamilyen szinten az alkotás folyamatát vizsgálja, az író küzdelmét egy tiszta nyelvezet létrehozásáért. A szerző a regény egy részét meg is írja, de végül meghal anélkül, hogy befejezhetné.

T. C.: Ez némileg *A kudarcra* emlékeztet.[2] Talán már említettem egyszer, hogy regényei közül *A kudarc* a kedvencem, ha lehet egyáltalán ilyesmiről beszélni, ugyanis ezt tartom mind közül a legpusztítóbbnak. Az új regénye is hasonló témákat dolgoz fel?

K. I.: Igen, látok hasonlóságot. Őszintén szólva én mindig ugyanarról a dologról írok, az alkotás folyamatáról. Gyakran az a benyomásom támad, hogy minden fikció. Van ez az elmélet, amely szerint a dokumentálást és a fikciót ketté lehet választani, de én kételkedem benne. Még az az egyes szám első személyű elbeszélés is, amelyben a szerző tárgyilagos vagy legalábbis őszinte próbál lenni, automatikusan fiktívvé válik attól, hogy az ember elképzeli saját magát. Az ember azt a nyelvet keresi, amely alkalmas arra, hogy közvetítse az élményeit, de eközben igazából saját magát beszéli el, és a saját valós élményeit alakítja irodalmi nyelvvé, amely eleve fiktív.

T. C.: Úgy tűnik, ez visszatérő elem a műveiben.

K. I.: Igen, erről írok *A kudarcban* és a *K. dosszié*ban[3] is, amely elsősorban a szerzőnek a műveivel folytatott párbeszédét rögzíti. A szerző mindig egyfajta interjút készít saját magával, vagy, ha úgy tetszik, a saját kihallgatását vezeti. Olyan ez, mint egy eszmecsere. Tudja, meglehetősen frusztráló, amikor az em-

ber úgy érzi, hogy a művei elfoglalják az addig általa betöltött helyet, és néha úgy tűnik, hogy az emberek pontosan ezt szeretnék. Gyakran megkérdezték, hogy a műveim önéletrajzi jellegűek-e, és ez egy idő után nyomasztóvá vált. Valamilyen szellemes paradoxonnal akartam válaszolni, olyasmivel, hogy egy mű sem önéletrajzi, mert minden mű kitalált, ugyanakkor minden mű önéletrajzi, mert a mű írása része az író életének. Egyszer le is írtam Auschwitz-cal kapcsolatban, hogy azt mondhatjuk: nincs olyan, hogy holokauszt-regény vagy holokauszt-irodalom, mint ahogyan azt Elie Wiesel olyan híresen állítja, ugyanakkor azt is mondhatjuk, hogy nem létezik olyan irodalom, amely ne a holokausztról szólna, hiszen hogyan is tagadhatná el bárki azt a hatást, amelyet a holokauszt gyakorol a világszemléletünk minden egyes összetevőjére. Nem írhatunk semmit anélkül, hogy valahogyan ne Auschwitzról írnánk, vagy ne Auschwitzra reflektálnánk vele. De miközben az ember paradoxonokat sorakoztat fel, a nyelv hirtelen elragadja, és minden fikcióvá válik. És pontosan ez történik írás közben: az írás mindig olyan, mint egy dokumentáció, amely egyben fikció is.

T. C.: Azt állítja, hogy a holokauszt a világszemléletünk minden egyes összetevőjére hatással van.

K. I.: Nos, nem szeretnék túlzásokba esni, és a nyelv mindig túlzásokra ösztönöz bennünket, de így van, Auschwitz után az emberiség már nem lehet ugyanaz, ami korábban volt. Auschwitz után az élet megváltozott, és ami előtte volt, azt is másmilyennek látjuk. Látja, ott az a könyv, *Das Glück des atonalen Erzählens*, balra, a papírhalom mellett.[4] Ezt a fogalmat én vezettem be, egy kétnapos konferenciát is rendeztek a témában. Mi egy atonális, vagyis hangnem nélküli kultúra korában élünk, mivel nincs egyetlen olyan alaphang, amelyhez az összes többi tónus egyértelműen igazodhatna. A zenei atonalitás a tizenkét fokú zenei skálán, vegyük például, hogy ha egy atonális zenei kompozíciót játszott volna valaki, mondjuk valamit Weberntől Bachnak, akkor Bach valószínűleg egy hangot sem értett volna belőle. Még az is lehet, hogy komikusnak találta volna.

T. C.: És a jelen kultúrája egy ilyen atonális, összhangzat nélküli kultúra?

K. I.: Igen, és gondoljon csak bele, mint Bach és Webern esetében, milyennek tűnhetne a mi kultúránk egy korábbi korszak számára? Megfoghatatlannak és talán rémisztőnek. Olyannak, amelynek sem egyértelmű jövőképe, sem világos iránya nincs. Nincs konszenzus. Még megbízható nyelve sincs. A nyelvet teljesen áthatotta az ideológia.

T. C.: És ez Auschwitz következménye?

K. I.: Auschwitz után a kultúra felbomlott. Az emberek többé nem ugyanazok, mint akik előtte voltak, és az emberiségnek át kellett írnia az önéletrajzát. Újra kellett gondolnia a saját magáról vallott elképzelését. Az európai kultúrának olyan sok iránya, annyi lendülete, ereje volt, és ezek mindegyike mintha a haladás látszatát keltené, vagy legalábbis a tisztánlátását. De Auschwitz után? Lehet-e a humanizmusra továbbra is humanizmusként tekinteni a holokausztot követően? Lehet a felvilágosodást felvilágosodásként értelmezni a holokauszt után? A nemzetállam a demokrácia és az egyenjogúság szószólójaként jelent meg Európa színpadán, de ez a kép már jóval a holokauszt előtt megkopott. És a holokauszt után? Már Nietzschét sem olvassa senki úgy, hogy ne gondolna a holokausztra, bár meg vagyok róla győződve, hogy őt az elsők között deportálták volna.

Fotó: Beliczay László, MTI

„Az emberiségnek át kellett írnia az önéletrajzát."

T. C.: Tehát az atonalitás metaforája az Ön számára azt jelenti, hogy nincsenek többé közös értékek, amelyek közös kulturális vonatkozási pontokat jelölhetnének ki?

K. I.: Nem szeretném ilyen filozofikusan megközelíteni a dolgot, inkább azt mondanám, hogy ez bizonyos értelemben stílus kérdése, az atonális elbeszélés egy keresgélő, de bizonytalan stílus.

T. C.: A holokauszt tehát nem tekinthető a kultúránk tonális középpontjának, nem lehet összehasonlítási alapként vagy vonatkozási pontként tekinteni rá? Auschwitz pedig nem „kulcs" a kultúránkhoz, mármint tonális értelemben?

K. I.: Igen, értem, hogy mit szeretne kérdezni, és igen, bizonyos szempontból egyetértek, a holokauszt

szerintem is egy olyan negatív tapasztalat, amely végső soron értéket teremt. De itt megint a nyelvbe ütközünk, a nyelv, ami hajlamos arra, hogy önmagát generálja. A holokauszt értéket rombol, a holokauszt értéket teremt.

T. C.: Valahol azt írja, hogy a holokauszt lerombolta a nyelvet. Megtenné, hogy kifejti ezt?

K. I.: A nyelv a totális diktatúra eszköze volt, ennek a diktatúrának a legfontosabb eszköze. Valamiképpen képes volt egy borzalmas ideológiát a mindennapi élet elfogadható részévé tenni. Végül is nem a zavarodott elmebetegek azok, akik emberek millióit gyilkolják halomra. Egy olyan feladatot, mint a tömeggyilkosság, nem lehet őrültekre bízni, ennek a végrehajtásához hasznavehető és megbízható munkásokra van szükség, akik képesek futószalag mellett dolgozni.

Fotó: Sean Gallup/Getty Images

T. C.: Ez arra az észrevételre emlékeztet, amelyet *A holocaust mint kultúra* címen megjelent esszéjében tett.[5] Ebben megemlíti, hogy Eichmann a pere során azt állította, hogy sohasem volt antiszemita. A tárgyaláson jelenlévők erre hangos nevetésben törtek ki, Ön mégis teljes mértékben hihetőnek találja.

K. I.: Pontosan erről van szó, a totalitárius államnak gyakorlatias szervezőkre van szüksége. Hannah Arendt érinti ezt a kérdést a *Tudósítás a gonosz banalitásáról* című írásában.[6] Képzelheti, hogy milyen érzés volt a számomra, amikor végre itt, Magyarországon is hozzájuthattunk az ilyen jellegű könyvekhez! Itt voltam én, írtam a regényeimet és teljes elszigeteltségben éreztem magam, és abban is éltem. Tudja, kezdetben a *Sorstalanság* kéziratát részben azért utasították vissza, mert nem voltak benne negatív hősök.[7] Ez tekervényes történet, legyen elég most annyi, hogy a könyv nem illeszkedett a korszak hivatalos narratívájába. És mindeközben valaki Nyugaton valami egészen hasonló dolgot írt. És sok más szerző is, mint Borowski vagy Primo Levi.

T. C.: Erről eszembe jut *A kudarc* egy részlete, amelyben az elbeszélő megjegyzi, hogy a tömeggyilkosság meglehetősen unalmas munka lehetett.

K. I.: Igen, és én is ezt kérdezem: hogyan válhattak teljesen normális emberek gyilkosokká? Hogyan lett egy irodai könyvelőből emberek kínvallatója? Most Ilse Kochra gondolok, a buchenwaldi boszorkányra, ahogyan a rabok nevezték. Semprún a gonoszság és a kegyetlenség megtestesítőjeként ábrázolja, de ez így csupán egy karikatúra. És még ha igaz is lenne, ő még mindig csak egyetlen eset, egyetlen ember. És mi a helyzet a többiekkel? Hogyan váltak emberek a holokauszt gépezetének a részesévé? Én ezt a kérdést teszem fel, és talán részben ezért is olvassák a könyveimet Németországban, az embereket érdekli ez a kérdés. Még leveleket is kaptam, őszintén szólva több száz levelet, olyan németektől, akik így köszönték meg, hogy segítettem nekik megérteni, hogy mi történt velük. Korábban úgy írtak róluk, mintha szörnyetegek lennének, pedig emberek voltak. Auschwitzot emberek hozták létre, így ha meg szeretnénk érteni, akkor először azokat az embereket kell megértenünk, akik megalkották.

T. C.: És úgy érzi, hogy ezt a törekvését méltányolják Németországban?

K. I.: Igen, de nem szeretnék megint túlzásokba esni. Nem akarom azt mondani, hogy az egyik helyen megértenek, a másikon pedig nem. De kétségtelenül az a benyomásom, hogy Németországban olvassák a műveimet. Nemrégiben felkértek, hogy tartsak megnyitóbeszédet egy németországi konferencián, amelyet vissza kellett utasítanom az egészségi állapotom miatt, de szerettem volna elmenni, mert igen, érzem, hogy ott érdeklődéssel fogadják a gondolataimat.

T. C.: Értesültem róla, hogy életművének anyagát, például a kéziratait és más anyagait a Berlini Művészeti Akadémiának adományozta. Azért tette

ezt, mert úgy érezte, hogy Németországban nagyobb figyelem övezi a műveit, mint Magyarországon?

K. I.: Lehet, hogy Németországban nagyobb az érdeklődés a műveim iránt, de hangsúlyozni szeretném, hogy a kéziratait két ok miatt adományoztam az Akadémiának. Elsősorban azért, mert megkértek rá, ami azt illeti, már egy évtizede folyamatosan kérnek. Másodsorban pedig azért, és ezt talán még fontosabbnak tartom, mert tudtam, hogy ott jó kezekben lesznek. Szó sincs arról, hogy nem akartam Magyarországon hagyni a műveimet, a magyar intézmények egyszerűen sohasem tartottak rá igényt. Ha felkerestek volna, akkor talán megfontolom, hogy itthon hagyjam az anyagot, de tudom, hogy Németországban megfelelő gondossággal kezelik a kéziratokat. Mindenki számára elérhetőek lesznek kutatás és tanulmányozás céljából.

T. C.: Tehát nem arról van szó, hogy nem akarta az anyagokat például a Magyar Tudományos Akadémiának adományozni?

K. I.: Nem, arról van szó, hogy nem kérték. Ha igényt tartottak volna az anyagokra, és bizonyos lehettem volna afelől, hogy megfelelően képzett szakemberek kezébe kerülnek, akkor itt hagytam volna őket, Magyarországon. Múlt nyáron felkeresett a The New York Times egyik riportere, hogy interjút készítsen velem. Megkérdezte, hogy mi a véleményem a magyarországi helyzetről. Azt válaszoltam, hogy a helyzet kielégítő, remekül érzem magam, mire meglepődött. Úgy tűnt, az a benyomása, hogy megfélemlítve érzem magam a politikai hangulat miatt. Azután megkérdezte, hogy miért adtam a kéziratokat a német Akadémiának, és amikor elmondtam neki az indokaimat, nos, akkor úgy tűnt, nem tetszik neki a válaszom. Nyilvánvalóan úgy értelmezte ezt a gesztust, mint a Magyarországgal kapcsolatos aggodalmaimnak a kifejeződését, amelyről azonban hangsúlyozottan szó sincs.

T. C.: Tehát nem szimbolikus gesztusról van szó?

K. I.: Egyáltalán nem. És a kérdése nem volt őszinte. Azt gondolta, hogy majd hangot adok az ellenérzéseimnek Magyarországgal szemben, a mai Magyarországgal szemben, vagy valami ilyesmi. És nem tettem. Azzal a céllal érkezhetett, hogy rávegyen, mondjam azt, hogy Magyarországon ma diktatúra van, ami nem igaz. Szándéka csupán azt jelzi, hogy halvány sejtelme sincs arról, hogy mi az a diktatúra. Ha az ember szabadon írhat és véleményt nyilváníthat, nyíltan kifejezheti az ellenvéleményét és szabadon utazhat, akkor egyszerűen képtelenség diktatúráról beszélni. Ezt aztán meg is mondtam neki. Nem vagyok mindennel teljes mértékben elégedett, ami ma Magyarországon történik, mint ahogy nem is voltam soha, de abban bizonyos vagyok, hogy Magyarországon ma nincs diktatúra. Az, hogy a mai Magyarországon diktatúra lenne, nem több mint ideológia és felelőtlen beszéd. Az interjú végül sohasem jelent meg. Erre az egyik barátom nagyon helyesen azt mondta, hogy ez egyfajta cenzúra, mert ha olyan választ kapnak, amelyre nem számítanak, akkor azt egyszerűen nem teszik közzé.

T. C.: Úgy érzi, egyesek arra törekednek, hogy átpolitizálják a műveit?

K. I.: Ez nagyon összetett kérdés, amelybe inkább nem mennék bele, mert bármi, amit mondanék, könnyedén átpolitizálható lenne. Amikor Orbán Viktor a Konrad Adenauer Alapítvány meghívására beszédet tartott, azon megjelentem.[8] Meghívtak, így elmentem. Valószínűleg én voltam az egyetlen magyar a teremben. Én magam is tartottam ott előadásokat, és megtiszteltetés volt, hogy engem is meghívtak. Így hát elmentem. És persze ez egy jelentős pillanat volt Orbán számára a választások előtt, a magyarok viszont megkritizáltak, amiért elmentem, hogy meghallgassam a beszédet.

„Szó sincs arról, hogy nem akartam Magyarországon hagyni a műveimet."

T. C.: Olyanok, akik nem osztják a politikai nézeteit?

K. I.: Igen, baloldaliak. Az egyik közülük meglehetősen kritikus volt, miközben ő évekig a dolgozott Kádár-rendszer szolgálatában. Ő maga eljárt mindenféle beszédekre, amelyeket annak a rendszernek a képviselői tartottak, amely, félreértés ne essék, egy totalitárius rendszer volt, és ő kritizált meg engem azért, mert elmentem meghallgatni egy megválasztott miniszterelnök beszédét. Ami egyszerűen abszurd. Ezzel természetesen nem azt mondom, hogy támogatom a jelenlegi kormányzatot, mint ahogyan azt sem, hogy nem támogatom. De nem azért mentem oda, hogy a miniszterelnököt támogassam, hanem azért, hogy meghallgassam.

T. C.: És ezt a jelenlegi rendszer támogatásaként értelmezik?

K. I.: Igen, legalábbis néhányan. De visszatérve a kéziratokra és a német Akadémiára, ez nem szimbolikus gesztus volt a részemről. Sohasem mondtam semmit Magyarország lejáratására. Persze, mindenféle dolgok történtek és történnek most is, amelyeket nem tartok szükségszerűen kedvezőnek, de soha nem mondanék semmit Magyarország ellen, és nem is mondtam soha. A fontos kérdésekről folyó politikai párbeszéd egyszerűen nem tekinthető párbeszédnek. Vannak olyan feloldatlan kérdések a magyar történelemben, amelyekkel még mindig nem néztünk szembe. Ebből a szempontból Németországban 1968-ban forradalom zajlott le, amikor a gyerekek elkezdték kérdezgetni a szüleiket a háborúról. Magyarországon sohasem volt hasonló nyílt párbeszéd, mert a rend-

szer nem engedte. A nyílt párbeszéd ugyanis aláásta volna a narratíváját.

T. C.: Ez arra lehet példa, hogy az ideológia mennyire áthatotta a nyelvet?

K. I.: Igen, a holokauszt egy stratégiai fontosságú narratíva részévé vált és a kommunista ideológia eszköze lett. Ez az egyik oka annak, hogy gyereket választottam a *Sorstalanság* elbeszélőjéül. A történet elmesélésére alkalmas nyelvet kerestem, amelyen keresztül megmutathatom, hogy a nyelv hogyan válik a totalitárius diktatúra első számú eszközévé. Tudja, nem könnyű az embernek a saját élményeit papírra vetett szavakra váltania, miközben tudja, hogy a szavak ki fogják szorítani az emlékeket. A szavakat idézni fogják, értelmezik és megvitatják őket, miközben az emlékek feledésbe merülnek. Csak a nyelv marad. Úgyhogy az embernek a megfelelő nyelvet kell kialakítania. Mi lehet a megfelelő nyelv Auschwitz után? Mindenesetre, én megpróbáltam létrehozni egyet.

„A holokauszt a kommunista ideológia eszköze lett."

T. C.: Egy olyan nyelv, amely mentes mindenféle ideológiától?

K. I.: Egy olyan nyelv, amely úgy meséli el az élményeket, ahogyan azokat az ember megtapasztalta. Nem a felháborodottság nyelve, hanem az élet, az átélés nyelve. Mert ez az, ahogyan én megtapasztaltam a holokausztot. Átéltem. És ezt szerettem volna dokumentálni, de persze az alkotás folyamata fikcióvá vált.

T. C.: Tehát amikor tollat ragadott, a múlt dokumentálásának a szándékával tette?

K. I.: Pontosan, az volt a célom, hogy leírjam, amit megtapasztaltam. De persze a papíron a szavak olyan másnak, olyan távolinak tűnnek. Fikcióvá válnak, és az ember nem a tapasztalatot alkotja újra, hanem egy elbeszélést hoz létre.

T. C.: Egy művet, amely szükségszerűen fikció?

K. I.: Fikció és dokumentum. Az ember dokumentálhatja a múltat, de mire megy vele? Milyen célból teszi? Hogyan segíti elő a múlt és a jelen megértését? Szükségszerűen egyfajta elbeszélés eszközévé válik, és így a fikció része lesz. A fikció azonban könnyen eltorzulhat. Azért van szükségünk a dokumentálásra, hogy a segítségével vallomásra késztethessük a fikciót. Az életet és a valóságot arra használjuk, hogy elszámolásra kötelezzük a fikciót. De ez fordítva is igaz: a fikcióval elszámoltathatóvá válik az élet és a valóság. De érzem, hogy a nyelv megint elragad bennünket, úgyhogy talán itt kellene befejeznünk.

(A beszélgetés magyar nyelven zajlott, angolul jelent meg. Jóváhagyott fordítását a The Hungarian Quarterly és Kertész Imre engedélyével közöljük. A szerk.)

Krakkó Eszter fordítása

JEGYZETEK

1 Kertész Imre: *Letzte Einkehr. Tagebücher (2001–2009)*. Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Verlag, 2013. (A magyar változat jelentős mértékben eltér a német kiadástól.)
2 Kertész Imre: *A kudarc*. Magvető, 1988.
3 Kertész Imre: *K. dosszié*. Magveto, 2006.
4 Dietmar Ebert (szerk.): *Das Glück des atonalen Erzählens. Studien zu Imre Kertész*. [Az atonális elbeszélés öröme. Tanulmányok Kertész Imre tiszteletére.] Drezda, Edition AZUR, 2010.
5 Kertész Imre: *A holocaust mint kultúra*. Századvég 1993.
6 Hannah Arendt: *Eichmann Jeruzsálemben. Tudósítás a gonosz banalitásáról*. [Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil.] Fordította Mesés Péter és Pató Attila. Budapest, Osiris Könyvkiadó, 2000.
7 Kertész Imre: *Sorstalanság*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975.
8 Orbán Viktor beszéde a berlini Konrad Adenauer Alapítvány konferenciáján hangzott el 2009. február 27-én.

Közlemény

Radvánszki Péter rabbi felhívta szerkesztőségünk figyelmét, hogy a 2013. májusi számunkban Czingel Szilvia által jegyzett *Volt egyszer egy kibuc Budapesten* című írás címe és bevezetőjének jelentős része szövegszerűen megegyezik az ő korábbi írásával, mely a Judapest.org honlapon jelent meg, s amelyet a Múlt-kor portál 2009. július 10-én ugyanezen a címen szemlézett. Jelzését továbbítottuk a szerzőnek, aki elismerte a szövegegyezést, és elnézést kért szerzői jogot sértő eljárásáért Radvánszki Pétertől és szerkesztőségünktől. Az inkriminált cikket levettük a *Szombat* honlapjáról.

SZÉP ERNŐ GONDOLATTÖREDÉKEIHEZ

Rádiós dramaturg koromban ősbemutató lehetőségét kutattam, s véletlenül került kezembe a Széchenyi Könyvtár kézirattárában két vaskos köteg kézirat, részben gépelve, és egy kézzel írott napló. Az utóbbi Szép Anna füzete, amelyben följegyezte hányattatásaikat attól a naptól, mikor Szép Ernő befejezte a magyar emlékirat-irodalom egyik legcsodásabb művét, az *Emberszagot,* vagyis az eseményeket, bujkálásukat Budapest ostroma alatt. A költő testvérének naplóját *Szép Ernő voltam* címmel rádiósítottam. (Itt pillanatra leveszem kezem a számítógép klaviatúrájáról, mert eszembe jut, hogy játszotta el Tolnai Klári Szép Annát, s hogy mondta Gábor Miklós a költő verseit, és mélyet sóhajtok.)

A kézirat nem volt ismeretlen, csak kiadatlan. Úgynevezett zárt anyag. Irodalomtörténészek kutatták, de nem volt kurázsi a nyilvánosságra hozatalhoz. Hátam mögött az akkori Magyar Rádió tekintélyével, fütyültem a cenzúrára, és a *2000* című periodika örömmel közölte az általam válogatott részleteket.

A kézirat Szép Ernő egész életében gyűlt, az első világháborútól az ötvenes évek elejéig. Két része érdektelen, híres emberek utolsó szavai haláluk előtt, illetve folklór-jelenségek a világ minden tájáról. Annál érdekesebb a többi följegyzés. Szép Ernő egész életében készült egy összefoglaló nagy mű írására, melynek címszavai Isten, magyarság, haza, zsidóság, asszimiláció, halál lettek volna. Ezekhez a témákhoz jegyezte föl ezeket a töredékes gondolatait. A mű sosem készült el.

Öreg korában az ostrom alatt elfagyott lábai miatt cipőt se tudott húzni, papucsban járt. Kegyelemlevest kapott, egy levest ettek ebédre ketten, Anna testvérével. Sehol se közölték, Révai József az egykori avantgardista költő gyűlölte a Nyugat szerzőit. Humanista szelleme, liberális gondolkodása, polgári szemlélete átok alá került. Nem volt benne a kánonban, és mostanáig sem került bele. Kolosváry-Borcsa Mihály rácsillagozta a zsidó szót, és ez a sárga jel máig se került le róla.

A kép forrása: Petőfi Irodalmi Múzeum

Jelentős költő volt, nagy próza- és drámaíró. Most közölt jegyzetei csak töredékek, ötletek, amelyeken átsejlik jellegzetes stílusa. Önmagamat ismétlem, mert egyszer már leírtam, fő művei mellett ezek a kis írások csak porszemecskék. Por, por, de aranypor.

Bárdos Pál

Szép Ernő

ISTENRŐL

Az Isten: homályos, talajtalan, kimagyarázhatatlan csuda, amit másoktól hallottam. Éppen olyan csoda a levegő is. Ha Istenben hiszek, csodában hiszek, amit nem értek. Majom módjára hiszek valamit, amit másoktól hallottam. Ha mondjuk, a természetben hiszek, vagyis próbálok hinni, az is csak egy csodában való hit, teremtés helyett teremtődésben.

Mit vétek avval valakinek, ha nem élek Istennel. Ha nem hazudok, nem csalok, nem sértek meg egy gyöngébb embert, nem nézem meg egy sánta lábát, vagy egy égett lány égéses orcáját úgy hogy észrevegye, - s nem ölök, és nem vagyok közönyös a mások szenvedése iránt – akkor mit vétkeztem ember ellen, sőt, maga a jóisten ellen is, ha csakugyan van egy fix jóisten. Pedig azt hiszem, azért, mert u. n. atheista vagyok, jobban borzadnak tőlem a jámborok, mint ha gyilkos volnék. Egy háborút végzett katonától eszük ágában sincs borzadozni.

Micsoda Isten az, aki soha kétségbeesett embernek nem súg tanácsot, aki éjjel a sínekre tévedt vándort nem rántja vissza, hogy jön a vonat! s aki az ártatlanul bezárt emberek börtönajtaját nem tárja ki azonnal. Az Isten lehet, hogy csak ezen az egy világon ilyen gonosz: lehet, hogy a csillagrendszer többi pontján más istenek járnak, kik jobban viselik magukat.

A gazdagok jó istene a szegények rossz istene.

Virágokat látok. Gondolom: nincs annyi ízlése annak, aki embert gyúrt, hogy ilyen virágokat eszébe jutott volna teremteni. Az embereket, lehet, Isten teremtette, de a virágok... kitalálták magukat.

Nincs bebizonyítva Istenről csak létének hiánya. Mondják, hogy van Isten. De hát imádnom kell őt, azért mert van? Ezt ki találta ki? Attól az Istentől nem olvastam ezt a rendeletet, sem a városházán a hirdetmények között, sem az utcán, a plakáton. Van. Lehet, esetleg félnek tőle, mint egy cethaltól, hogy bekap, de miért imádjam, mikor imádni csak valami igazsággal, és szeretettel, és harmóniával teljes fenoményt vagyok képes. Isten csodás teremtését bámulom, rajongok miatta, de szerzőjét nem szeretem. Előfordul, hogy oda vagyok egy olyan festményért, melynek mestere egy önző, kegyetlen, utálatos vén ember.

Könnyű neked, akinek az istened az égben székel. Az én Istenem lakást requirált a szívemben, s nem akar kimozdulni.

Nem értitek, hogy az embert nem akarom cserbenhagyni, mikor azt jajgatom, mint az égő tető, s azt suttogom, mint a téli szél, hogy: nincs Isten. Az emberért teszem. Az emberek miatt. A púposok és az üldözöttek, a nyomorékok, a megszégyenültek, az unatkozók, a buták, a csúnyák miatt, akiken nem segít, akikkel nem törődik, akikkel nem akar semmi jót. Hát hogy lehet Istenem, aki ilyen világot szerkeszt?

Istennel affaire-om, zsidó Istennel. Lehet, a többi leszavazza, az istenek törvényszéki tanácsa talán. És ha megbüntet – én viselem – annyit szenvedtem a földön, hogy nem érhet meglepetés. Talán elítél, de kitöltöttnek veszi.

A vallást a jövő tudósaira bízom. Én magamtól ilyen kérdést nem is merek érinteni. Kell nekem is, amíg másnak van. Nem akarok árva lenni.

Einstein az istenségről: Látom az órát, nem látom az órást.

A Bibliát, az egész Bibliát ez a nép adta, a Bibliát, amely öt földrészen minden Isten adta nap annyi lélek és elme orvossága. Nem lehet hálás azért örökre a világ a zsidóságnak? Lloyd George azt mondta egyszer, hogy a Bibliában benne van minden, ami az emberiséget megmentheti és meggyógyíthatja. Lloyd George a hitlerizmus idején hasonlította a zsidóság sorsát a görögség sorsához Rómában. A tehetséges görögöket is gyűlölték a rómaiak, miközben tanultak tőlük. Jaj a tehetséges kisebbségnek.

Az én Istenem olyan isten, akit szégyellnem kell. Én az istennek mostoha gyereke vagyok. Se a fülem nem áll el, se a lábam nem görbe, se az orrom, se az accentusomon nincs zsidó, se nem tudok zsidóul, soha Palesztinát nem láttam, még csak kereskedni se tudok, mint a hollandusok, mi hát a zsidó rajtam, bennem? A körülmetélés nem dönt, (az mások erőszaka volt egy védtelen csecsemőn), és efelől mohamedánnak hazudhatom magam. Másoknak a vallás világosságot ad, nekem előre besötétíti az életem. Másoknak a vallás vigasz a szomorúságban, nekem szomorúságot kínál az örömöm között is. Mentsetek meg! Lehajtott fővel képzeljetek, pirosan a szégyentől, folyton folyó könnycseppel a szemem alatt, mikor a szememet ragyogásra nyitottam, mikor a szám örömöt akart kiáltani, dicséretét énekelni a szerelemnek, a tavasznak, a vad jó édes teremtésnek.

Ne féljetek az Istentől. Magyarázzátok meg neki, hogy odafent az égben könnyű: könnyű zsidó istennek lenni. Itt nehéz zsidó embernek lenni.

Az Isten mindenütt jelen van, az Isten mindenkiben benne van. Nem igaz. Az Isten nem lehet abban, aki nem érdemli meg. Az Istennek szállást kell csinálni. Az Isten fényes vendég. Az Isten ajándék.

Isten. Nem érem fel ésszel. Nem tudom elhinni, hogy a mindenség, az élet, egy virág, egy állat, víz, föld szín, hang, minden gondolat, lélek nélkül keletkezett, rendeződött volna. Az isten olyan, mint az idő, mint az űr: az örökkévalóságot pedig nem, nem tudom végiggondolni, így akadok el és így fúlok belé az Isten keresésébe. De nekem kell Isten. Egy szellem, egy lélek, egy gondolat. Hinni akarok. A hit az Isten.

Nem lehet-é az, hogy volt Isten, és meghalt? Hogy örökkévalóságot ő se bírt. Megunta, elállt, mint a szél, megszűnt, mint egy anyag, mint egy fénysugár végét érte, mint a levegő felbomlott. Elmúlt. Egyszer csak lejárt az ideje. Hiszen az az idő is, míg volt Isten, elképzelhetetlen, álmodhatatlan hosszú idő volt. Művében él tovább, a Teremtésben. A Természet tovább él az Alkotó után, magától teremtődik tovább.

Én a többi istenbe nem szólhatok bele. A zsidó Istennek szemébe megmondom: te igazságtalan Isten vagy, te emberi érzésünk szerint irgalmatlan és közömbös Isten vagy, te nem törődsz a jóval, jóravalóval, az érdemessel... büntess meg, nem bánom, látod, ilyen gavallér vagyok.

Ha a természetben gyönyörködöm, az Istent olvasom. Ha egy barackba beleharapok, ha egy almát megszagolok, Istent imádom.

A rómainak szabad volt az istent kiválasztani, nekünk csak a szabónkat szabad.

Az ős zsidók papjai olyan Istent képzeltek, aki egyes-egyedül csak a zsidókkal törődik, egész nap velük bajol, éjjel se alszik miattuk. Veszekszik velük, mint a férj a feleségével. Teljesen lefoglalták az Istent. Elöljárójuknak, kicsinyes, zsörtölődő gazdának hat Izrael fölött, egyénenként macerálja őket.

A zsidó születés milyen alkalmas arra, hogy istentagadóvá tegye az embert. Mennyi fájdalom, szégyen, tragédia... ha van Isten, hogy engedheti?

Azt is az Isten mondta, hogy: legyen sötétség. (Gonoszság, butaság.)

Egy gyönyörű zsidó rablányt a gazdája kivitt a piacra eladni. Egy csúf, beteg ember vette meg, aki előtt a lánynak pucérra kellett vetkezni, hogy a vevő meggyőződjön a test szépségéről. A lány a porba mártotta a homlokát és felzokogott az égre: Uram, gyermekeidet nem kíméled, de miért nem kíméled a neved dicsőségét?

Az Isten örökkévaló? Talán még ő sem. Lehet, hogy kimegy a divatból, nácik éppúgy, mint kommunisták pusztítják: jöhet idő, hogy sehol se lesz már érvényben. De nem tudom elképzelni, hogy fel ne támadjon: a gyermek, a művész, és minden kereső lélek keresni fogja és megtalálja, újra alkotja, kell, mint magyarázat, mint vigasz, mint menekülés és megnyugvás.

Miért nem mutatta meg soha magát háború előtt és háború alatt, hogy megijedjenek és elejtsék a fegyvert, és hogy bizalmuk legyen hozzá, akik nem hittek benne? Miért nem szakítja szét az egeket, és miért nem hull alá csak egy órára, hogy a hegyek elolvadjanak Előtte?

Az Isten el bírja nézni a zsidó szenvedést, én nem bírom.

Istenhitemmel érvényes lehetek-e száz, ezer, százezer év múlva? Nem kell törődni avval. Én itt a mára és egy kis holnapra vagyok beosztva. De vállalom ezer és millió évre. A szerelmet akkor is alighanem hordani fogják és a költészet se megy ki talán a divatból sose. Legalább is ajánlom, hogy szerelem és költészet megmaradjon örökre és millió évek után se tudok szebbet, szerencsésebbet a lélek számára, mint az Istent.

Istent nem értem, de őnélküle nem értek semmit.

Bennünk van, mint a virágban az illat, mint gyöngy a szódavízben, vitamin a narancsban... Nem az én privát őrületem mégsem, hogy voltak felelőtlen pillanataim, hogy Istennek sejtettem magam. Igenis, Isten is vagyok, és vagy te is, mindenki, még a vadállat is, aki élelmet szerez a kölykeinek, a madár is, aki a tojásra ül, a ló is, aki nem lép rá az emberre, a kutya, aki könnyezni tud, a hangya, aki a többiért is dolgozik, minden pondró, bogár, aki utódot nemz, minden növény is, amely porzót, termőt tart, mind képviseli az Istent, mindenben Isten rejtőzködik.

Az ember értelme, szelleme annyi, mint az ég, amely a vízben látszik. Az Isten tükröződik az emberben.

A bűnbocsánat bűnpártolás. Nagyon meg kéne a jóistennek gondolni, melyik bűnt bocsájtja meg. Az Isten sok olyan bűnt bocsát meg, amit én meg nem bocsátanék.

Isten előtt serleg áll. Ha Izrael vérzik idelenn, Isten egy könnycseppet ejt a serlegbe. Mikor a serleg megtelik, eljön a Messiás.

„SCHMALTZ ÉS SHTICK” NÉLKÜL

– avagy mi csak jó zsidó zenét akartunk játszani – Interjú Frank Londonnal, a Klezmatics egyik alapító tagjával

Zsidó zene jazz- és improvizációs elemekkel.

– A Klezmatics egyszerre autentikus és kísérletező, több világzenei hatás is keveredik a számaitokban. Mennyire tudja megőrizni a zenekar az úttörő szerepét, amit alakulásakor jelentett?

– Feltételezem, „autentikus” alatt a jiddis/klezmer zenei hagyományokhoz kapcsolódó elemeket és ezek folytatását érti. De ne feledjük, hogy a kísérleti zene maga is egy hagyomány és autentikus. Amikor 1986-ban megalakítottuk a Klezmatics-ot, nem állt szándékunkban bármilyen úttörő szerepet betölteni, csak jó zsidó zenét akartunk játszani, „schmaltz és shtick” nélkül. És továbbra is célunk, hogy színvonalas, új, kreatív, intelligens, de a régi jiddis forrásokból merítő zenét csináljunk. Új, ősszel megjelenő lemezünk több, mint egy tucat jiddis és klezmer kompozíció, mely mindig a hagyományokra építkező, de széleskörű zenei alapot felölelő darabot tartalmaz.

– A klezmer zenét is talán eddig ez tartotta életben, hogy egyszerre volt jelen a hagyományok követése és a folyamatos megújulási törekvés. Mit gondolsz, mi lesz a klezmer zene jövője?

– A klezmer és a jiddis zene nagyon gyorsan fejlődik, és a jövő is rengeteg lehetőséget rejt magában. Sok zenekar egyre több régi számot replikáz, egyre jobb megoldásokkal, ráadásul majdnem mindegyikük ötvözi sikeresen a klezmert egyéb zenei hagyományokkal. Nagyon izgalmasnak tartom az autentikus jiddis/klezmer zene előtt álló számos fúziós lehetőséget, mint például kortárs klezmer groove tánczene, akiin, salsa, afro-pop, funky, klezmer, mint improvizációs zenei alap, új klezmer/jiddis zene (klasszikus, kortárs, avantgárd).

– Mi a véleményed a magyarországi klezmer zenekarokról?

– Számomra a kortárs magyar zenei irányzatok még a klezmernél is izgalmasabbnak tűnnek. Ez a zenei élet inspiráló és virágzó. A magyar népzenei forrásokat felhasználó művészek (Sebestyén Márta, Muzsikás, Szalonna, és a többiek), a klasszikus zene (Eötvös Péter), a kreatív zene (Ágoston Béla), vagy a folk-jazz (Lukács Miklós) játéka is lenyűgöző.

– Hogyan kerültél kapcsolatba a Nigunnal?

– Andrással már sokszor találkoztam, többnyire Weimarban, a klezmer/jiddis zenei szimpóziumokon. Nagyra becsüljük egymás törekvését, mely a zsidó zene ötvözését célozza a jazz és improvizációs zenei elemekkel. Ezt budapesti koncertünkön meg is valósítottuk. András ötlete volt, hogy játsszunk együtt, és erre lehetőség is nyílt a Budapesti Zsidó Nyári Fesztiválon.

– Van-e olyan speciális téma, aminek a zenei megfogalmazásán dolgozol mostanában?

– Jelenleg a Klezmatics mellett számos más, speciális projektem is van. Van három új banda: Sharabi: a punjabi Deep Singh ütőhangszeres mesterrel, bhangra/ hollywood/jiddis funky kísérleti zene, Shekhinah Big Band: avantgard latin dzsessz, klezmer nagyzenekarral, amely a számaimat játssza, Hazonos with Yanky Lemmer: jiddis/klezmer zenekar tradicionális kelet-európai kántor énekessel, a régi és csaknem elfeledett hagyomány újjáélesztésére. Chazn Jaakov 'Yanky ' Lemmer, az askenázi vallásos énekek új generációjának legjobb előadóművésze. A magyarországi holokauszt 70. évfordulója emlékére létrehoztunk egy öt New York-i és öt magyar tagból álló csapatot, amely a magyar zsidó zenei hagyományokat járja körül minden lehetséges aspektusból. Ennek neve az Üvegház Projekt. Ebben dolgozik: Richie Barshaw, a Klezmatics tagja; a virtuóz Lukács Miklós cimbalmos; Aram Barakian, Lou Reed bandájából; a kreatív művész, Ágoston Béla; a sokoldalú tehetséggel megáldott hegedűs és énekes, Szirtes Edina 'Mókus'; és további neves zenészek. Budapesten lépünk fel, a februári BMC-n. És van két neves darabunk is: Hatuey: jiddis/spanyol/ taino opera, a legendás törzsfőnök Hatuey életéről, aki a

Fotó: Lia Chang

spanyol konkvisztádorok ellen harcolt; Salomé: a legendás Salome történet multi-médiás feldolgozása, Adeena Karasick költő átiratában, film és táncjáték formájában.

– Több kiváló zenésszel is együtt dolgoztál már, melyikük zenei világa állt hozzád a legközelebb eddig? Vagy pedig inkább azt tartod fontosnak, hogy a különböző felfogásokat ütközteted egymással és ezt visszatükrözöd a zenében?

– Az én zenei világom alapja, hogy az emberek figyelnek egymásra, teljesen az adott pillanatban gondolkodva, a kreativitásra és interakcióra fókuszálnak. Minden a Chicago-i Art Ensemble-lel kezdődött, és onnantól kezdve nem álltam meg. Ahogyan az ember minél több zenei hagyománnyal ismerkedik meg, megérti a zenei irányzatok közti különbségek sokrétű felhasználási lehetőségeit is, hiszen annyi módon emelhetünk át elemeket egyik hagyományból a másikba, például forma, stílus, tartalom, esztétika, funkció, ontológia, vagyis szinte bármit.

– Klezmer zenét tanítasz különböző egyetemeken, például Kanadában. Hogyan tudod segíteni az ottani diákok pályafutását? Beveszed a tehetségesebbeket esetleg a formációidba is?

– Teljes mértékben. De megvan a folyamatosság is, mert minden generáció tehetséges zenészeivel játszom, az idősebbtől, a kortársakon át, a legfiatalabbakig. A jiddis zenei életben ott van pl. Richie Barshay, Judith Berkson, Brandon Seabrook, és számos más, tehetséges és inspiráló művész.

– Úgy tudom, hogy a londoni KlezFest művészeti vezetője is vagy. Hogyan jött lére és milyen célkitűzései vannak ennek a fesztiválnak?

– A londoni szervezet, a JMI új igazgatója, Sophie Solomon lett, bár fantasztikus új célkitűzésekkel ugyan, de tovább nem folytatják a londoni KlezFest megrendezését. Most tehát még fontosabbá vált a KlezKanada, mely egyhetes művészeti rendezvény minden augusztusban, a kanadai Montreálban – melynek én vagyok a zenei igazgatója. A KlezKanada a „kulturális gyár" egyfajta modellje, teljes mértékben a jiddis/askenázi zsidó kultúra elemeire alapozva, a gondolkodásmód, történelem, és a hagyományok tekintetében egyaránt. A zenei rendezvények mellett van itt még színházi produkció, tánc, költészet, film, előadások, sőt jiddis nyelvkurzus is. Szlogenjei: alkoss újat, tanulj minden nap, partizz minden éjjel! Sajátíts el új készségeket, hogyan lehetsz kultúra-alkotó! A rendezvény abszolút multi-generációs. Idei fő témánk: „*Az askenázi zsidó kultúra mágiája és babonái – a jiddis tovább él!*", amelyre a világ minden pontjáról érkeztek tanulni vágyó emberek és előadók is. A nemzetközi mezőnyben pedig, egyik neves vendégművészünk, a magyar-amerikai Bob Cohen klezmer zenész volt.

„Alkoss újat, tanulj minden-nap, partizz minden éjjel!"

Schranez Rebeka

SYMBOL SYNPAD

SYMBOL SYNPAD PREMIER

A SIKER ÍZE

ZENE ÉS BESZÉLGETÉS

Jávori Ferenc Fegya
Október 21.

Kulka János
Október 28.

Udvaros Dorottya
Október 30.

Hernádi Judit
November 18.

Hegyi Barbara és Zorán
November 4.

Bodrogi Gyula és Stohl András
Téli szezon folyamán

TOVÁBBI PROGRAMOK

Nov.11. Kepes András és vendége **Nov.12.** Budapest Klezmer Band koncert **Nov.19.** Lackfi János és barátai
Nov.24. Odesszai kocsmadalok Jávori Fegyával és Dunai Tamás közreműködésével
Nov.25. Mincza Ildikó és Nébald György **Dec.10.** Csákányi Eszter
Dec.15. Lang Györgyi és Lakatos Márk **Téli szezon folyamán** Bodrogi Gyula és Stohl András

AZ ELŐADÁSOK HÁZIGAZDÁJA: VEISZER ALINDA

SYMBOL BUDAPEST, 1036 BUDAPEST, BÉCSI ÚT 56. I +36 1 333 5656
WWW.FACEBOOK.COM/SYMBOLSYNPAD I WWW.SYMBOLRENDEZVENYHAZ.HU I WWW.SYMBOLBUDAPEST.HU
A PROGRAMVÁLTOZÁS JOGÁT FENNTARTJUK

JEGYEK KAPHATÓAK 2.900 FT-TÓL A **WWW.TICKETPORTAL.HU** WEBOLDALON ÉS A HELYSZÍNEN.

A MI HOLOKAUSZTUNK – ÚJRAALKOTOTT KÉP

Az FKSE Rottenbiller utcai galériájában a holokauszt emlékezete a harmadik generáció nézőpontjából fogalmazódik meg. A kiállítás közvetett tanúságokból, túlélők elbeszélései nyomán fel- és átdolgozott képi és médiaprezentációkból merít.

Az emlékezés formálódik: emlékképekből újraalkotott képek szólnak az ég kékjéről, élőkről és holtakról. Múltról és múltfeldolgozásról. A kiállítás címében Amir Gutfreund azonos című könyvére reflektál, hiszen minden dokumentálhatót dokumentálni kell, ahogy az átszüremlő emlékezés – a valóság és visszfénye – a regénybeli testvérek játékában is ugyanazt a történetet alakítja más tónusokkal és körvonalakkal.

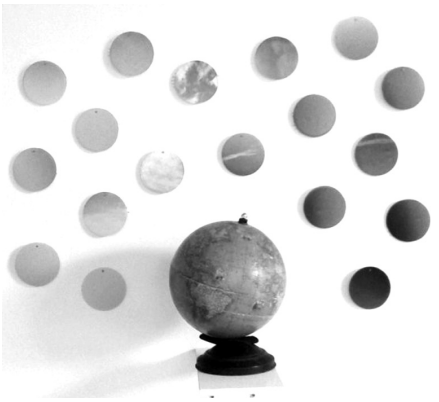
A sátor (a dialógus) és a személyes terek

A megnyitó nem véletlenül esett Szukkot kezdőnapjára. Feldíszített sátor fogad bennünket az ajtón belépve, és túl betakarításon, pusztai vándorláson, az építmény egy közös gondolat térbeli határvidékévé válik. A csoport és a kurátorok közösen emelték, a sátorlapok a párbeszéd lapjai. Még egy lépés és a kiállítók szubjektív terébe lépünk.

Az emlékezés mindig személyes és mást tükröz, mint egy történelemkönyv. Részletekből építkezik, mint Erdei Krisztina *„Környék”* c. fotósorozata. Történeteket és tárgyakat is lehet gyűjteni, elhagyott otthonokban, emlékképekben, a hétköznapi életben – és meglátni, ami mögötte van. Egy izraeli kisváros képei: túlélők és elveszett/ megtalált dolgaik. A lényeg a saját történet ereje. Ádám Anna videóinstallációja a *„Mintha”*, ahol „A holokauszt hivatalosan elismert túlélőjét” láthatjuk, a felejtés és hiány reprezentatív képességét veszi nagyító alá 43 másodpercben. Sípos Eszter *„Elfojtott emlékezet”* installációjához két interjú tartozik: családtörténeteken keresztül formálja az emlékezést a személyes emlékezet. A hétfiókos komód fiókjain a hét napjai vasárnappal kezdődnek, és a térbe állított zsinagóga képe álló formátumból fekvővé vált, magában hordozva egy ingatag identitást. Horváth Csaba Ádám *„Zsidótörvények”* c. gyurma-animációján a zsidótörvényeket értelmező korabeli hirdetések piktogramjai alapján egy láthatatlan kéz csillagokat és kereszteket gyurmáz és formáz, személytelenül osztályozza, profilozza az embereket: zsidó, kikeresztelkedett zsidó, félvér, hadirokkant nem zsidó. Gyerekjáték és napi valóság (halványabban, de akár mai). Alpern Bernadett és Halász Dániel *„Az emlékezés 18 köre”* installációjának közepén egy 1940-es évjáratú földgömb áll – akkori országhatárokkal és már nem létező országokkal. Szubjektív gondolatok és interjúk, körülötte 18 kör az ég kékjéből. A kék a magyar néphagyomány szerint a bánat színe, míg a 18 a zsidó kultúrában az életre utal.

Létezhet-e párbeszéd?

Alternatívák és kísérletek is megfogalmazódnak a világ javítására. Borsos Lőrinc *„Integráció II.”* nemes olajfába ékelt vad olajfa alkotását bibliai példázat ihlette és kereszténység és zsidóság (Isten választott népe) viszonyát harmonikus egységben szeretné látni és láttatni. Tulisz Hajnalka *„A büszkeség hal meg utoljára”* papír-fotó műve bátran szétdúlja egy család harmóniáját, távolságtartásra buzdít, nem kímélve a halottakat. Klima Gábor *„Emlékezést elősegítő kifestőkönyv a negyedik generáció számára”* vázlata első látásra idegborzoló, bár játszva tanít a felejtés ellen és beválhat interaktív múzeumpedagógiai gyakorlatként. Vagy egy rejtőzködő és sokatmondó hommage: Szemző Zsófi *„Poliglott képes kisszótára”* mellett egy pólót láthatunk Leyzer Levi Zamenhof, az eszperantó nyelv megalkotójának portréjával. Ő valaha egy háború nélküli világról álmodott, és arról, hogy egy univerzális nyelv fátylat borítana a nemzetek konfliktusaira.

Alpern Bernadett – Halász Dániel: Az emlékezés 18 köre

A csoportos bemutatkozást workshopok előzték meg, ahol a művészek témaválasztásai hangsúlyt kaptak. A műalkotásokhoz műleírások társultak és szükség van magyarázatokra, melyek bár teoretikussá tehetik az emlékezést, de világosan érzékeltetik a 35 év alatti korosztály tapasztalatait.

Szarka Zsuzsanna

(A mi holokausztunk – Fiatal Képzőművészek Stúdiója Egyesület, 1077 Budapest, Rottenbiller utca 35., 2014. október 8.–november 14., kurátor: Flohr Zsuzsi, kurátorasszisztens: Gottfried Juli, partnerek: JAK és Marom Egyesület.)

Kránicz Bence

KERÜLŐUTAK

Új holokausztfilmek

A legutóbbi években készült, vészkorszakot tárgyaló filmek csak elvétve foglalkoznak közvetlenül a zsidókat érő megpróbáltatásokkal, hőseiken keresztül külső nézőpontot érvényesítenek.

A kívülállók szemszögéből láttatott történetek .

Noha igazán komoly közönségsikert Roman Polanski *Zongoristája* (2002) óta nem könyvelhetett el egyetlen, a holokauszt eseményeit bemutató játékfilm sem, ez nem jelenti azt, hogy ne készültek volna azóta is szép számmal olyan alkotások, melyek a vészkorszak alatti túlélést vagy a traumatikus múlt megismerését és feldolgozását állítják történetük középpontjába. Ha a Soá filmes feldolgozásai kerülnek szóba, a legtöbbeknek gyaníthatóan ma is a kilencvenes évek két emblematikus melodrámája, a *Schindler listája* és *Az élet szép* jut először eszébe. Spielberg és Benigni filmjei fordulópontot jelentettek abban az évtizedes vitában, amely a holokauszt mozgóképes ábrázolhatósága körül forgott, esztétikai és erkölcsi-etikai szempontból körüljárva az alig felfogható borzalmak reprezentációjának kérdését. Bár az ezzel kapcsolatos diskurzus a mai napig nyitott, a két mozidarab bizonyos értelemben okafogyottá tette a vitát, amennyiben milliók számára hozta közel, tette átélhetővé az üldöztetés élményét, ezáltal kanonizálva a holokauszt látványát (ezzel összefüggésben a két rendező is az emlékezés instrumentumaként beszélt saját filmjéről, válaszolva a kritikusoknak).

A holokausztfilm kategóriája azonban megenged egy szélesebb értelmezést is, amelybe nemcsak a vészkorszak alatt játszódó, a zsidók szenvedését bemutató darabok tartoznak, hanem a Soá emlékezetét, feldolgozását tárgyaló filmek is, mozgassanak bár nem-zsidó főhősöket, vagy foglalkozzanak a túlélők leszármazottainak problémáival. A kívülállók szemszögéből láttatott történetek egyfelől hangsúlyozzák, hogy a holokauszt eseményeinek felidézése, újramesélése nemcsak az áldozatok örököseinek fontos, hanem mindannyiunk közös ügye. Másrészt pedig a nácik és az európai társadalmak bűneivel való szembenézés folyamata önsúlyán túl erős metaforáját adhatja az identitáskeresés, a testi-lelki érés és a felnőtté válás univerzális tapasztalatainak és narratíváinak. Míg az első aspektus inkább a téma 2010 óta bemutatott tömegfilmes és midcult-feldolgozásaiból tűnik ki (Agnieszka Holland: *A város alatt*; Darko Mitrevski: *Harmadik félidő;* Wladyslaw Pasikowski: *Ezután),* a friss művészfilmek inkább az utóbbi megközelítést választják (Cate Shortland: *Lore*; Pawel Pawlikowski: *Ida*). A középutat Brian Percival *Könyvtolvaj*a jelenti, amely coming-of-age sztoriját nagyközönségnek szánt, ódivatú történelmi drámába csomagolja.

Közös felelősség

A fent említett filmek közül a legismertebb éppen *A könyvtolvaj* (2013), kevésbé a várakozásokon alul teljesítő adaptáció, mint inkább Markus Zusak bestsellere révén. A kiskamasz Liesel története kimondottan pedagógiai célokat szolgál: a tizenéveseket kívánja megismertetni a vészkorszak szörnyűségeivel (az elárvult címszereplőt nevelő német házaspár ugyanis egy zsidó fiút bújtat), miközben – hangozzék ez bármilyen nevetségesen ebben a kontextusban – az olvasás szeretetére nevel. Percival filmváltozata tisztességes és profi, ám kissé unalmas munka. A legnagyobb baj vele, hogy a nácik embertelensége és a klasszikus humanista alapértékek ütköztetésével pont az utóbbiak kudarcára hívja fel a figyelmet. A mesébe, művészetekbe való menekülés nem a kö-

A könyvtolvaj

nyörtelen valóságra adott gyógyírként, hanem szentimentális és sikertelen próbálkozásként jelenik meg, mintha csak a nácizmusban a humanista kultúra végét látó Sartre vagy Heidegger tételeit bizonyítaná.

*A könyvtolvaj*ból is kiderül, hogy a háború alatt a polgári lakosság korántsem viszonyult egyöntetűen a zsidóüldözéshez: voltak, akik lelkesen támogatták, mások elítélték a nácik törekvéseit, a többség viszont inkább elfordította a fejét. Ezt a társadalmi megosztottságot mutatja be a két éve készült macedón presztízs-mozi, a *Harmadik félidő* is, ám a kisvárosi közösség összetétele itt izgalmasabb. Macedónok, szerbek, bolgárok, görögök, cigányok, valamint spanyolajkú szefárdok és német askenázik között, ebben a délkelet-európai olvasztótégelyben minden a foci körül forog: a helyi kiscsapat Németországból érkezett edzőt kap, akiről hamarosan megtudjuk, hogy a nácik elől menekül. Üldözői kisvártatva bevonulnak Jugoszláviába, így pedig nemcsak az egyre sikeresebb tréner, de a klub csatárának zsidó szerelme is életveszélybe kerül.

Jellemző műfajfilmes fogás, hogy a nácik aljassága a sporton keresztül bizonyosodik be mindazok számára, akik nem tudják, kinek higgyenek a propaganda-hadjárat közepette. A pályán, ahol elvileg csak a teljesítmény számít, a németek hangzatos jelszavaik ellenére piszkos eszközökkel operálnak (egyebek mellett a magyar *Két félidő a pokolban* és az amerikai *Menekülés a győzelembe* is hasonló alaphelyzetre épült). A *Harmadik félidő* kevésbé kendőzi el a szörnyűségeket, mint *A könyvtolvaj*, ezáltal a happy end sem tűnik hamisnak, még ha kissé mesterkélt is. Az utolsó jelenet a macedóniai zsidó áldozatok emlékezetét őrző központ épületénél játszódik – az üzenet nem is lehetne világosabb, de érthető, hogy a balkáni, feszült társadalmi légkörben a didaktikus zárlatnak komoly véleményformáló szerepet szántak az alkotók.

Napi hírekből tudható, hogy a múltbeli bűnök felvállalása és kibeszélése mifelénk, Kelet-Európában is lassú és kínkeserves folyamat. Lengyelország gyors egymásutánban két sikeres filmmel is előállt, melyek a lengyel társadalom jelentős részének szinte magától értetődő antiszemitizmusát és a kisemberek világháborúban játszott szerepét tárgyalják. A két éve Oscar-jelölésig jutó *A város alatt* pozitív példát mutat fel: noha a csatornamunkásként dolgozó főhőst a játékidő nagy részében a pénz mozgatja, amikor zsidókat bújtat, lelkiismerete és embersége végül mohósága fölé kerekedik.

„A bűnök kibeszélése lassú és kínkeserves folyamat."

A Poldekhez hasonló ellenállók azonban kisebbségben maradtak, a keresztény lengyelek java része nem sietett a zsidó szomszédság megmentésére. Sőt, ahogy a jedwabnei tömeggyilkosságot átfikcionalizáló *Ezután* (2012) mutatja, előfordult, hogy a helyiek maguk végeztek a környékbeli zsidókkal, majd a

kollektív elhallgatás és felejtés útját választották. Az *Ezután*ban a következő generáció képviselőinek feladata, hogy feltárják a múltat, és igazságot szolgáltassanak az áldozatoknak: a testvérpár előbb csak a régi zsidó temető kőtábláit gyűjti össze, tárgy nélküli jelölőként felsorakoztatva őket a tarlón, hogy aztán horrorba hajló körülmények között a csontokat is megleljék. Pasikowski filmjében az egykori bűnösök ma is képtelenek beismerni a múltat, és újra gyilkossá válnak – nem csoda, hogy az *Ezután* éles vitákat gerjesztett bemutatása után.

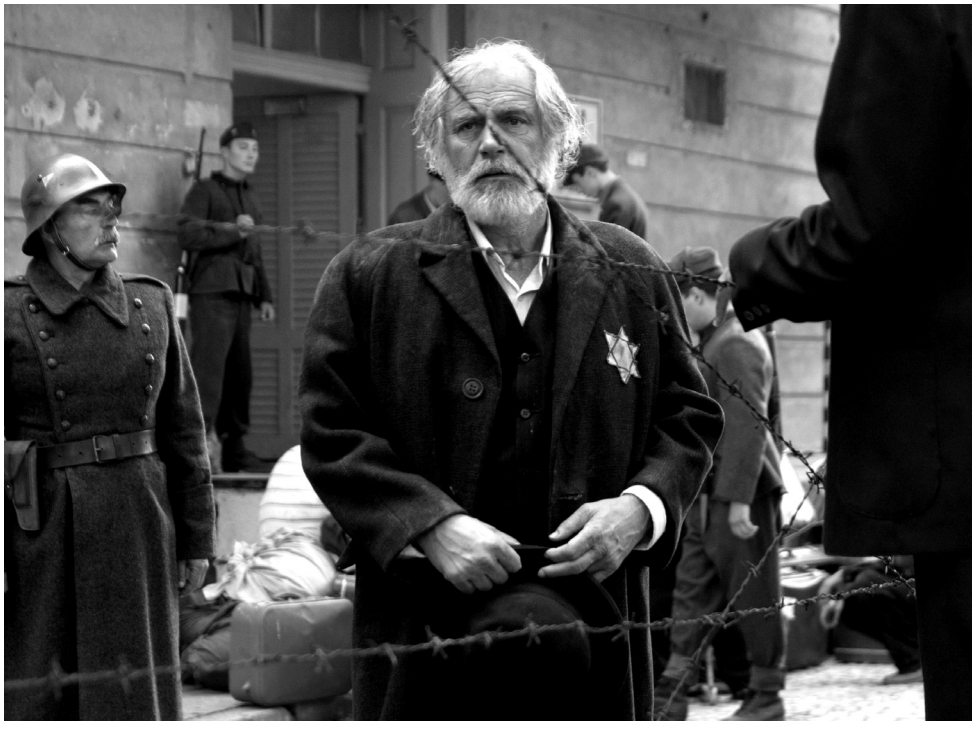
Női sorsok

A két, címbe emelt női név is jelzi, hogy a *Lore* (2012) és a most mozikba került *Ida* egyaránt közelről, apró rezdüléseikre, lassan megérő döntéseikre figyelve mutatja be hősnőit. Míg azonban Cate Shortland a néző érzékeire kíván hatni (a sár, a kosz látványával, az éhezés élményével), addig Pawlikowski hűvös, kimért, kiüresített kompozíciói inkább az elmét hozzák játékba. Ez nem jelenti azt, hogy a testi regiszter ne lenne fontos az *Idában* is: a zsidóságával a történet kezdetén szembesülő novícia a származása után nyomozva saját vágyaival is szembesül. Hirtelen kívülről kell látnia önmagát, ezt az idegenség-érzetet pedig híven közvetítik a fekete-fehér képek, a modernista minimalizmus hagyományai szerint. Ida arca, viselkedése első látásra semmit sem árul el a benne dúló érzelmekről, a szempillantás alatt összeomló, újraépítendő identitás válságáról. Pedig a múlt megismerése elviselhetetlen terhet is jelenthet: a lány nagynénje számára nincs olyan fogódzó, mint Idának a hit, ami megmenthetné a túlélők bűntudatától és a hétköznapok közömbösségétől, attól, hogy nem dőlt össze a világ a kimondhatatlan rémtettek súlya alatt.

Visszafogottságával, távolságtartó pozíciójával az *Ida* újfent bizonyítja, hogy nincs feltétlenül szükség a szenvedés képeinek konkrét megmutatására ahhoz, hogy a holokauszt sokkja felidézhető, megfogalmazható legyen. Más stratégia ez, mint a műfajfilmes és midcult közelítésmód, kevesebb nézőhöz szól, de óvatosságában, tapintatosságában talán mégis autentikusabb, mégis képes megmenteni valamit az elvesztett humanizmusból.

Ida
Lent: Harmadik félidő

LÁTLELET

Ítélet Magyarországon.
Portugál–magyar–német
dokumentumfilm, 107 perc

Hajdú Eszter új dokumentumfilmjének cselekménye a romagyilkosságok tárgyalássorozatán keresztül bontakozik ki, nem nélkülözve játékfilmbe illő elemeket. A filmrendező és stábja hihetetlen kitartással a végtelenségig forgatott, emléket állítva ezzel az áldozatoknak. A nem túl mozgalmas, ám annál megrázóbb történet képkockái megvilágítják, hogy reflexként működnek a társadalomban azok az előítéletek, amelyek révén egy kisebbség emberi méltósága sérül.

2008-2009-ben az észak-keleti megyékben faji indíttatású merényletek és gyilkosságsorozat sokkolták a közvéleményt. A roma származású áldozatok közül 5 felnőtt és egy kisgyerek halt meg, négyen egy életre megsebesültek. A támadássorozat vádlottjai ellen 2011-ben két és fél éves büntetőper vette kezdetét. Hajdú Eszter – külföldön számos díjat nyert – filmjének fő helyszíne: a Pest Megyei Bíróság tárgyalóterme, a cselekmény dramaturgiája a 167 nyilvános tárgyalási nap lényegi sűrítése, vágása – nem kis teljesítmény 2000 órányi anyagból lényeglátóan kiemelni a drámai momentumokat. Az elhúzódó pert lanyhuló érdeklődés, folyamatosan ürülő tárgyalótermi padsorok jellemezték.

A forgatás közel hozza a roma áldozatok hozzátartozóit a nézőhöz. Tapintható a kiszolgáltatottságuk – ez a film egyik nagy erénye. A vádlottak: egy neonáci szubkultúrából érkező, nem személyiségzavaros, hanem valóban hidegvérű gyilkosok. Négyük arcát premier plánban mutatja a kamera. Arcok, hangsúlyok, gesztusok – mindig jókor elkapott pillanatok. De kell egy főszereplő, aki mozgásba hozza az araszoló tárgyalássorozatot és a hátára kapja az egészet; a nyomozást a tárgyalással, különösen, mivel az esetet olyan malőrök tarkították, hogy egy ideig romákat gyanúsítottak a kivégzésekkel. Minden szempár (minden kamera) az ügy bírájára szegeződik...

Jó is, meg rossz is, ha egy bíró nem halvérű: Dr. Miszori László lázas önkívületben, révületben ordítja végig a tárgyalásokat, ő a film központi, szuggesztív figurája. Impulzívan vezeti le a 167 tárgyalási ülést. Nincs tökéletes ember, ő sem az. Magányos hős. (Az ügy utóélete, hogy éppen fegyelmi készül ellene). A roma áldozatokkal szemben kioktató, de az ügyben érintett – a helyszíni szemlén hibákat halmozó – hatóságokkal (mentős, tűzoltó, nyomozó) is felhevülten kommunikáló bíró lényeges dramaturgiai eleme a filmnek. Hajdu Eszter kamerája bravúrosan árnyalja őt: érezzük emberfeletti vívódását, hogyan oldjon meg egy kényes társadalmi kérdést. Miszori nem tudja kezelni indulatait, de alapos és kitartó. Látja, hogy a tettesek nem hobbi-neonácik, tiltott önkényuralmi jelképeket ábrázoló tetoválásokkal, hanem valódi gyilkosok, akik az önbíráskodás nevében – hogy egy társadalmi csoportot megfélemlítsenek – öltek. Aljas indokból rasszista indítékkal. Sokan állhatnak mögöttük.

Valódi gyilkosok.

Az ítélet: életfogytiglan.

Hosszasan látható a vásznon az ötéves Csorba Robika testén átfúródó halálos lövedék útjáról készült boncolási jegyzőkönyv: mintha egy holokauszt áldozatot látnánk a képen, és nem véletlen az áthallás.

Olykor kilépünk a tárgyalóteremből: életképszerű (és morbid) a tettesek lakása, Pető Zsoltnál a káoszban is a horogkereszt és a Hitler kép a biztos pont, barátai pedig (kívül-belül) olyan *egyformák*. Bepillantunk az áldozatok hozzátartozóihoz is, lakókörnyezetüket látjuk a bírósági szemlézés során, és a temetői felvételek is szemléletesek. A képek szerencsére sosem didaktikusak, nem magyaráznak és nincsenek átszőve politikával. Hajdú Eszter filmje nemcsak a per dokumentációja, hanem egy társadalmi állapoté is.

Szarka Zsuzsanna

Balázs Gábor

A NEM VESZÉLYTELEN ÁLLÁSPONT

„Nem lehetséges az Édenkert olyan átrendezése, ahol a kígyó nem jelenik meg benne”[1]

Tatár György „Kabbalista esszék” alcímet viselő új kötetével a szerző már akkor kockázatot vállalt, amikor az esszét – ezt a lényegében definiálhatatlan műfajt – választotta, hiszen ezen a fedőnéven napjainkban leginkább irodalmi alkotásnak túl fontoskodó, de egy tudományos tanulmányhoz képest viszont illetlenül szubjektív hibridek születnek. Az e tárgyban publikált magyar nyelvű irodalom színvonalát figyelembe véve, az olvasó gyanakvását fokozza a kabbalista jelző, éppen ezért, némiképpen talán udvariatlanul, ennek a kitűnő kötetnek az egyetlen kifogásolható részével kezdem recenziómat.

A „kabbalista” megnevezés erősen félrevezető:

szinte biztos, hogy két különböző elvárással érkező olvasó számára is csalódást okoz majd a kötet első része.

Egy híres anekdota szerint Saul Lieberman 1957-ben, a New York-i Jewish Theological Seminary-n Gerschom Scholem korai zsidó miszticizmusról tartott előadását e szavakkal konferálta fel: „A nonszensz az nonszensz, de a nonszensz története egy nagyon érdekes tudomány”. Az a racionalista olvasó, aki abban reménykedik, hogy Tatár könyve meggyőzi majd Lieberman minősítésének megalapozatlan voltáról, csalódni fog.[2] Aki viszont kabbalista fejtegetéseket és a „zsidó hagyomány rejtett titkainak” feltárulását reméli megtalálni – szintén elégedetlenül teszi majd le a könyvet. Tatár „kabbalista” esszéi azt mutatják meg ugyanis, hogy a kabbalisztikus irodalom racionalista szempontból olvasva továbbra is értelmetlenségek halmaza, de ennek ellenére intellektuális inspirációként hathat egy széleskörű műveltséggel rendelkező, ám nem kabbalista európéer értelmiségire. És bár ez örömteli tény, de nem újdonság.

Tatár írásai négy nagy – és számos kisebb – témával (illetve korszakkal) foglalkoznak. E témák azonban nem elszigetelten, külön-külön írásokban jelennek meg, hanem a „Harry Potter könyvek egyik bűbájos leleményé”[3]-re emlékeztető módón: miként a varázslóiskola falán függő képek alakjai időnként elvándorolnak a keretükből és meglátogatják képtársaikat azok festményi terében, úgy Tatár esszéi is tematikai képvándorlások az egyes esszék kereteiben. Az ókori vallástörténet, a középkorban keletkezett kabbala, a német nyelven íródott modern filozófia és a kortárs zsidóságot (a kifejezés ez esetben egyszerre jelenti a zsidókat és a zsidó kultúrát), valamint a zsidó államot érintő kérdések gyakran keveredve, egymást mesteri módon kiegészítve kerülnek elő a könyv oldalain. Elismerem, igazságtalanul fogok eljárni Tatár sokoldalú könyvével: a négy téma közül egyetlenre irányítom a figyelmet. Mentségem az, hogy vallástörténetről, német filozófiáról sokan mások írnak magyarul kitűnő esszéket, viszont a kortárs zsidóságról ritkán olvashatunk ilyen józan, tisztánlátó, illúzióktól mentes[4], a jelenlegi magyar liberális értelmiségi divatokat bátran kritizáló sorokat. A különböző becslések szerint a szervezett kulturális és/vagy vallási zsidó életben a zsidó származású lakosoknak legfeljebb tíz százaléka vesz részt Magyarországon. Sokak szerint ennek az alacsony részvételi aránynak az az egyik oka, hogy a mai magyarországi zsidóságnak nincsenek intellektuális értelemben vett vezetői.[5] A zsidó származású „hivatalos csúcs-értelmiség” ír ugyan – főleg a holokauszt kapcsán – zsidóságról, de ezen írások többnyire a zsidó hagyomány forrásait bevallottan nem ismerő szerzők tollából születnek, akik tulajdonképpen inkább a zsidó sorsközösségben akarva-akaratlanul érintett kívülállók, mintsem a zsidó közösség tagjai. Ráadásul a zsidóság irányt adó vezetőinek tekinteni héber analfabétákat, akik a saját kultúrájukat legjobb esetben is csak a „szakirodalomból” és nem a primer forrásokból ismerik, eleve abszurdum. (A zsidó források ismeretét nem vallásos, hanem egyszerűen releváns, kulturális ismeretként hiányolom.) A zsidóság hivatalos vezetői pedig viszonylag ritkán örvendeztetik meg az európai kultúrában otthonosan mozgó, zsidó kultúrában viszont járatlan és iránta nem elkötelezett, de zsidó származású olvasókat a számukra intellektuális szempontból kielégítő olvasmányt jelentő írásokkal.[6]

A *„A másik oldal”* esszéinek első részében arra láthatunk példát, hogy milyen kiaknáz-

zatlan szellemi lehetőségei lennének a magyarországi vezető zsidó értelmiségnek, ha Tatáron kívül többen is megtennék azt az erőfeszítést, hogy megtanuljanak héberül, és időt és energiát szánjanak a klasszikus zsidó források tanulásának. Ezzel lehet talán összefoglalni a kötet első felének burkolt üzenetét: Tatár a személyes példamutatáson keresztül hirdeti meg az új, bizonyos értelemben „fordított" *hászkálát*[7], azaz

a zsidó forrásokba magát „visszatanuló",

a zsidó közösség iránt elkötelezett európai értelmiségi megteremtésének programját. Míg a 18. században a cél az volt, hogy a saját hagyományuk forrásaiban járatos zsidókkal megismertessék az európai kultúrát, napjainkban arra lenne szükség, hogy az európai műveltséggel rendelkező zsidó értelmiség alaposan megismerje saját hagyományát.

A kötet második részében találhatóak Tatár kritikai írásai és vitacikkei; ezekben az írásokban van a szerző igazán elemében. A kötet szinte minden írását jellemző finom irónia[8] itt időnként kíméletlen szarkazmussá válik. A *Dezoirentalizmus* című kíméletlen kritika Maróth Miklós *Kuzári* ferdítését sújtotta, az élc azonban itt sem vált az érvek helyett használt olcsó gúnnyá, hanem a súlyos és megalapozott filológiai és tartalmi kifogások tökéletes stilisztikai kiegészítő adekvát elemeként szolgált, kimondva azt, amit a középkori zsidó filozófia minden ismerője megerősíthet, hogy e fordítás „zsidónak botrány, görögnek őrültség"[9].

Kísérletet teszek rá, hogy a kötet két utolsó egységében olvasható írások néhány olyan üzenetét összefoglaljam, amelyek miatt Tatárt joggal tekinthetjük a magyarországi zsidóság egyik szellemi iránymutatójának. Ugyan a zsidó identitásra vonatkozó meglátásai néhol szinte banális igazságoknak tűnnek, ezek a magyarországi zsidó publicisztikában mégis csak elvétve mondatnak ki a nyugati értelmiséghez méltó színvonalon.

Az elmúlt körülbelül két és fél évszázad európai zsidó történelmének sajátos abszurduma, hogy még napjainkban is parázs viták tárgyát képezheti a „vallás vagy nép-e a zsidóság" kérdés. Yosef Haim Yerushalmi – Tatár György által fordított – könyvében kitűnően összefoglalta e kérdés hibás voltát: „A zsidók […] történelmük kezdetétől fogva vallás és népiség kivételes ötvözeteként jelentek meg, s e dichotómia egyik oldala sem képes egymagában megragadni őket."[10] Mivel körülbelül a 19. század eleje óta az európai zsidó közösségek tagjainak jelentős része mindent megtett (és megtesz) azért, hogy a befogadó népek a tagjaiknak tekintsék őket, ezért nem meglepő, hogy amikor Herzl a cionizmus egyik alapművében úgy fogalmazott, hogy „Nép vagyunk – egy nép"[11], akkor ez a kijelentés újdonságként hathatott. Herzl tézise implicit módon nem kevesebbet állított ugyanis, mint hogy a modern zsidó identitás egyik legnagyobb tévedése az a kijelentés, hogy „a zsidókat tekinthetjük pusztán egy vallás híveinek".[12] Explicit módon pedig Herzl azt jelentette ki, hogy a magukat a francia, a német, a magyar és az egyéb európai népekhez tartozni vélő zsidók valamennyien valójában egy, mégpedig a zsidó nép tagjai.[13] Abszurd, ám mégis érthető, hogy Tatár Györgynek is visszatérően bizonygatnia kell vitacikkeiben, hogy a zsidóság nép. Tatár saját „herzli mondatát" legvilágosabban talán a vele készült interjúban fogalmazta meg, ahol felhívta a figyelmet, hogy napjainkban széles körben uralkodóvá vált a

„doktriner emberi jogi szemlélet,

amely […] hallani sem akar a népek létezéséről, és a politikai nemzet fogalmán túl mindent 'etnicizmusnak' tekint, amit viszont gyakorlatilag a rasszizmussal azonosít. Népek és nemzetek igenis részei az emberi valóságnak, és létüknek van letagadhatatlan etnikai (nem „faji") aspektusa."[14] Noha, mint mondtam, Tatár e tézise szinte magától értetődően igaznak tűnik, azonban a modern zsidó identitás már említett sajátosságaiból következően, álláspontjának a képviselete nem „veszélytelen", csakúgy, ahogy Izrael mellett vállalt elkötelezettsége sem az. Tatár már *Izrael – tájkép csata közben* című könyvével kihívta maga ellen – például – Tamás Gáspár Miklós haragját[15]. TGM „könyvkritikának álcázott rágalom áriájá"-ra (225. o.) írott szellemes válaszát mindenképpen érdemes annak elolvasnia, aki a napjainkban is oly gyakori liberális és baloldali Izrael-ellenesség érveinek és csúsztatásainak cáfolatára kíváncsi. Tatár érvei közül kettőt fogok kiemelni. A liberális politikafogalom nem tud mit kezdeni a „halálos ellenség" fogalmával, mivel minden konfliktust politikai érdekeltérésekből fakadónak tekint[16]. E hiányos ellenségfogalom az, ami egyfelől megakadályozza abban a liberális értelmiség jelentős részét, hogy megértse a zsidók gyűlöletének „politikai-gazdasági rétegnél mélyebb gyökerei"-t, másfelől pedig ez az említett baloldali-liberális Izrael-ellenesség egyik forrása is. Aki nem érti, mit jelent a halálos ellenség fogalma, az azt sem értheti meg, hogy ha Izrael a palesztin menekülteket és leszármazottaikat visszaengedné, akkor a zsidók nem kisebbséggé válnának saját hazájukban, hanem elűznék, vagy lemészárolnák őket.[17]

Térjünk vissza Tatár zsidó identitásra vonatkozó téziseire. A második tételt így lehet összefoglalni: az ember identitása szempontjából nemcsak az fontos, hogy ő minek tartja magát, hanem az is, hogy mások minek tartják őt. Tatár állításának első része a „szabad identitásválasztás" kritikája. Nevezett felfogás szerint létezik egy kulturális, történelmi, nyelvi – tehát nem autonóm módon választott – adottságainktól független „igazi" én. Az autonóm embernek ezt a minden nem magam által választott köteléktől megszabadított én-t kell megtalálnia, és csak ez az „én" választhatja meg szabadon önnön identitását. Ez az „az vagyok, ami lenni akarok", „senkinek nincs joga engem másnak tekinteni, mint aminek én tartom magamat" típusú identitás felfogás azt sugallja, mintha az ideális identitás az lenne, amelyet a bennünket körülvevő valóságtól függetlenül alakítunk ki. Tatár felhívja rá a figyelmet, hogy az ember „valamit" akar választani, és nem választani akar „egyáltalán"."[18] Mivel valamit akarunk választani, és a választás tárgya független a választó akaratától, ezért az identitásával kapcsolatban felelős választásokat hozó egyénnek szembe kell néznie a szabadságán túlról származó tényezőkkel is. E szembenézéstől lehet, hogy bizonyos értelemben kevésbé lesz „szabad", viszont több kapcsolata lesz a valósággal, és az én-felfogását is könnyebb lesz komolyan venni.

Az identitással kapcsolatos – az előzővel szorosan összefüggő – következő tézis ebben a kötetben implicit módon kerül kimondásra, de Tatár nyilvános vitákon, beszélgetéseken

explicit módon is megfogalmazta már. E tételt úgy parafrazálhatjuk, hogy bármilyen vonzó legyen is a pozitív identitásszemlélet, miszerint ne tagadásokban, hanem megerősítő kijelentésekben fogalmazzuk meg, hogy minek tartjuk magunkat, a valóságban az antiszemitizmus még sokáig sokkal erősebb identitás-meghatározó erővel fog bírni a zsidó származású népesség többsége számára, mint a zsidó kultúra pozitív tartalmi elemei. Ez a kijelentés már csak azért is nehezen cáfolhatónak tűnik, mert világos, hogy míg egy zsidó megengedheti magának, hogy ne ismerje meg és/vagy ne azonosuljon a zsidó kultúra pozitív tartalmaival, az ellen azonban nem tud védekezni, hogy a zsidó közösség tagjai vagy a nem-zsidók zsidónak tekintsék.

Tatár nemcsak az antiszemitizmusnak tulajdonít identitás-kényszerítő erőt, hanem a többi zsidónak is. Amikor zsidók egy része tudatosan, nyilvánosan, történelmi tetteken keresztül éli meg a zsidóságát – ennek eklatáns példája Izrael Állam megalapítása, majd annak nyílt támogatása –, akkor ez befolyásolja a zsidóságukat nem vállaló zsidók identitását is. Izrael puszta léte állandó jelleggel állásfoglalásra kényszeríti nemcsak azokat, akik magukat zsidónak tartják, hanem azokat is, akiket mások tartanak annak. Számos olyan csoport létezik, amely a zsidóságot szeretné puszta múltnak látni, Tatár ezek közül

a keresztény teológusokat és az asszimilált zsidókat

emeli ki, hiszen ezek számára a valóság, azaz a zsidóság visszatérése a történelembe rendkívül zavaróan hat. Amikor egy asszimilált zsidó izraeli látogatását pusztán turistaútnak tekinti, akkor valójában azt szeretné, hogy a saját választott „valósága", független lehessen a tőle független tények valóságától „noha saját élete ezer és ezer láthatatlan szállal kötődik hozzá"[19].

Úgy vélem, *„A másik oldal"* esszéi meggyőzően bizonyítják, hogy a magyarországi zsidóságnak lehetne olyan szellemi vezetője, aki a közösség számára fontos identitás- és politikai kérdésekben, világi, értelmiségi zsidóként adhatna irányt. Ehhez elsősorban az kellene, hogy e közösség igényeljen szellemi vezetőket. Az a tény pedig, hogy Tatár György inkább Svájcban él, mint Magyarországon, csak még jobban alátámasztja a véleményemet: rendkívül bölcs zsidóról van szó.

JEGYZETEK

1 Tatár György: *A másik oldal – Kabbalista eszszék,* Pozsony: Kalligram, 242. o. (Minden másként nem jelzett hivatkozás e kötetre vonatkozik.)

2 Tatár maga is tisztában van vele, hogy a kabbala történetét elemző szakirodalomban alapos jártasságot nem szerzett, tehát az átlagos magyar olvasók száz százaléka számára a Zohár nem több mint „teljesen valószínűtlen kommentár" (140. o.) a Tóra szövegéhez (amit az átlag magyar olvasó szintén csak nagy vonalakban ismer).

3 73. o.

4 A kötet egyik legfőbb jellemzője, hogy küzdeni próbál a kényelmes, megingathatatlan világnézeti meggyőződésekből származó illúziók elkerüléséért: erre utal az alcímnek választott idézet is. Tatár szerint a világban jelenlévő rossz az emberi létezés szükségszerű velejárója, és nem lehetséges teljes megszüntetése.

5 Egy 2011-es tanulmány szerint például a vezetőképzés egyenesen „a magyar zsidó közösségi élet
egyik legproblematikusabb területe". Kovács András és Forrás-Biró Aletta: *Zsidó élet Magyarországon,* JPR Kutatási beszámoló. 34. o.

6 A kevés kivétel közé tartoznak a Magyar Zsidó Levéltár igazgatónőjének, Toronyi Zsuzsannának írásai, amelyek egyszerre bizonyítják mind a kortárs muzeológia legújabb irányzatainak, mind pedig a zsidó hagyomány szellemiségének és forrásainak mély megértését. Lásd ennek kitűnő példáját: Toronyi Zsuzsanna: „A holokauszt örökségét kiállítani is nehéz: A soára történő emlékezés problémái és lehetőségei a hazai muzeológiában", *Múzeum Café – A Múzeumok Magazinja* 40 (2014), 50-65. o.

7 Az ún. zsidó felvilágosodás, a *hászkálá* számos szempontból különbözött a tipikus aufklérizmustól. Ezek közül a legfontosabbak, hogy a *hászkálá* első hívei egyaránt érezték magukat két (a hagyományos zsidó és a modern) világ tagjainak. Ők továbbá nem voltak vallásellenesek, nem a szakítást hirdették a múlttal, hanem a folyamatosságot és a középkori zsidó racionalizmus folytatóinak tartották magukat. Egyszerre volt fontos számukra a belső harc a konzervatív zsidó erőkkel szemben, és az ellenséges külső erőkkel folytatott küzdelem a zsidóság védelmében.

8 Különösen elegáns az irredenta szentimentalizmus virágzásának korában az *Identitás és allegória* c. esszé (a könyv hátsó borítóján is olvasható) nyitása, ahol egy igazságtalan békével a hazájától elcsatolt területeken járó utazóhoz hasonlítja azt a zsidót, aki „zsidóként forgatja a keresztény Bibliát és - mondjuk - a korai egyházatyák írásmagyarázatait." (35. o.) A kortárs irredentizmus politikai attitűdjének belső ellentmondásain Tatár máshol is köszörüli a nyelvét, és a Romsics-Gerő vita kapcsán megjegyzi, hogy terjesztésre érdemes lenne az az összefüggés is, hogy „a határon túli magyar települések között hány olyan van, ahol a magyar lakosság azért nem éri el az egyébként teljesen abszurd 20 %-os (a teljes körű nyelvhasználatot és a település magyar nevének használatát biztosító) határt, mert az átmenetinek bizonyuló visszacsatolás arra lett felhasználva, hogy kiirtassék a magyar nyelvű zsidóság." 202. o.

9 181. o.

10 Yosef Haim Yerushalmi: *Zachor*, Budapest: Osiris kiadó, 20. o.

11 Herzl Tivadar: *A zsidó-állam,* Budapest: Jövőnk, (Schönfeld József fordítása) 1919. 7. o.

12 Ennek a ma is továbbélő szemléletnek tipikus – és rendkívül agresszív - szószólója Spiró György: „Miután nem vagyok vallásos, nem lehetek zsidó. Ha valaki nem vallásos, akkor zsidónak a náci törvények alapján minősíti magát, vagy minősítik őt zsidónak mások." (http://www.szombat.org/politika/3697-nem-asszimilans-vagyok-hanem-magyar) Ezek szerint az a nem vallásos zsidó, aki nem fogadja el a nyugati értelmiségi zsidóság egy részének az elmúlt két évszázadban kialakított identitás-konstrukcióját, az Spiró szerint kizárólag a náci törvények alapján tarthatja magát zsidónak, *tertium non datur.*

13 Az, hogy Herzl lehetségesnek tartotta-e a kettős népi identitást, vagy, hogy ezt a kérdést alaposan végig gondolta-e, nem képezi írásom tárgyát, de az világos, hogy Tatár szerint lehetséges a magyar zsidó identitás (lásd 194. o.)

14 243-244. o.

15 Tamás Gáspár Miklós: „Új zsidó nacionalizmus. Tatár Györgyről és másokról." *Népszabadság* 2001. november 17.)

16 229. o.

17 233. o.

18 195. o.

19 196. o.

ÉLET ÉS IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes előfizetési díj
1 évre 18 000 Ft
Megrendelhető a szerkesztőségben
(1089 Bp., Rezső tér 15.)
Telefon: 210-5149, 210-5159
Fax: 303-9241
e-mail: es@es.hu

AMI A CÍME.

Megjelenik minden pénteken!
Keresse az újságárusoknál vagy fizessen elő!

Schiller Szervizek
ISO 9001:2009 szerint tanúsítva
Több, mint 20 éves tapasztalat!

Márkaszervizek és típustól független szervizszolgáltatások Budapesten, hat helyen!

BOSCH Service · Opel · TOYOTA · ŠKODA · FIAT · FIAT Professional · Volkswagen Service · Alfa Romeo · CHEVROLET · Schiller KARAMBOLOS Centrum

- 24 órás autómentő
- Hozom-viszem szolgáltatás
- Szakszerű szervizelés
- Kedvező árak

Schiller Szervizek Budapesten hat helyen!

IV. Külső Váci út 20.
XIII. Váci út 113.
XIII. Dráva u. 18-22.
IV. Fóti út 143.
XIV. M3 bevezető
XV. Szentmihályi út 142.

BEJELENTKEZÉS: 452-11-76, 452-11-77 • WWW.SCHILLER.HU

Művészeti pályázat
Szép Ernő születésének
130. évfordulója alkalmából

„Félig még köztünk van"

SZÉP ERNŐ A 21. SZÁZADBAN

A *Magyar Zsidó Kulturális Egyesület* (MaZsiKe) és a *Pepper Art Projects* Szép Ernő születésének 130. évfordulója alkalmából művészeti pályázatot hirdet 18–30 év közötti fiatalok számára.

A pályázat mottója: *„Ahogy tükrébe néz a nő, úgy nézem a képzelődés tükrében magam."* (Szép Ernő)

A pályázat célja, hogy képzőművészeti alkotásokon keresztül új értelmet nyerjenek az ismert vagy kevésbé ismert Szép Ernő-szövegek, illetve az alkotók felfedezzék Szép Ernő életútjában, munkásságában azt a számukra fontos üzenetet, amelyet egy művészeti alkotáson keresztül ők maguk is továbbítani szeretnének a közönség számára. Ezáltal képet kapunk arról, hogyan látja ma egy 21. századi fiatal Szép Ernőt, és – nem utolsósorban – hozzájárulunk annak az egyre növekvő társadalmi igénynek a kielégítéséhez, amely Szép Ernő életművét kívánja visszaemelni a köztudatba.

Az évforduló alkalmából 2014. december 11-én, csütörtökön 18 órakor Szép Ernő-kiállítás nyílik az egykori Japán kávéház épületében (Budapest VI., Andrássy u. 45. II. emelet) található Japán Szalonban, amelyen a pályázat legjobb tíz alkotását is bemutatják. A három díjnyertes pályamunka pénzjutalomban is részesül:

I. díj: 50 000 Ft, II. díj: 30 000 Ft, III. díj: 20 000 Ft

Pályázni lehet rajzzal, festménnyel, szoborral, fotóval, fotómontázzsal, vagy bármilyen kreatív képzőművészeti alkotással, amely valamilyen módon az íróhoz köthető. Egy személy vagy csapat akár több alkotással is pályázhat. A pályamunkák mérete max. 50x60 cm. A pályaműveket és a művész néhány soros bemutatkozását pdf-formátumban kérjük a szeperno2014@gmail.com címre elküldeni.

A beérkezett pályaműveket Kirschner Péter, a MaZsiKe elnöke; Wächter Ákos Barcsay-díjas festőművész; Hanka Nóra művészettörténész; Szalipszki Jutka kurátor és Balogh Lilla kurátor, Szép Ernő-kutató bírálják el.

Beküldési határidő: 2014. november 28., péntek, 14 óra. További információ a 06/30-858-2406 (Balogh Lilla) és a 311-665 (MaZsiKe-iroda) telefonszámokon kérhető.

A kiállítás résztvevőit 2014. december 5-én értesítjük, az ünnepélyes eredményhirdetés és díjátadó a Szép Ernő-kiállítás megnyitóján lesz.

A pályamű beküldése az alkotó beleegyezését jelenti a pályázaton való részvételhez, illetve a mű kiállításon való esetleges bemutatásához, és az eseményt közlő online és nyomtatott hírekben, írásokban való megjelenéshez.

Az esemény támogatója:
Nemzeti Kulturális Alap

ZsiFi

III. ZSIDÓ FILMFESZTIVÁL

2014. NOVEMBER 20-23.

MŰVÉSZ MOZI

www.zsifi.org

Szervezők:

Bálint Ház

American Jewish Joint Distribution Committee

JDC

Judafest

Partnerek:

Daazo.com European Shortfilms!

Goethe Institut

Forum Hungar

Cirko Film

filmfabrig

Médiapartnerek:

A zsidó mindenitt Kibic www.akibic.hu

Klub Rádió 92.9

ORIGO

9 770865 384003 14009

NKA